

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Факультет дошкільної педагогіки та психології
Кафедра сімейної та спеціальної педагогіки і психології

Кваліфікаційна робота магістра

ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО
ФОЛЬКЛОРУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Виконала: здобувачка
освітнього ступеня магістра,
денної форми навчання
ОПП «Дошкільна освіта. Практична
психологія в закладах дошкільної освіти»
спеціальності: 012 Дошкільна освіта
Ковригіна Оксана Володимирівна

Науковий керівник:
Кандидат педагогічних наук, доцент
Ковиліна Вероніка Геннадіївна

Одеса – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	7
1.1. Поняття та структура емоційної сфери особистості в наукових дослідженнях.	7
1.2. Вікові особливості розвитку емоційної сфери старших дошкільників.	21
1.3. Український народний фольклор як засіб емоційного розвитку старших дошкільників.	34
Висновки до першого розділу.	54
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ НА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	55
2.1. Завдання, методика та організація дослідження.	55
2.2. Діагностика рівнів розвитку емоційної сфери старших дошкільників.	61
2.3. Аналіз та узагальнення результатів дослідження.	65
Висновки до другого розділу.	69
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Тема розвитку емоційної сфери старших дошкільників залишається надзвичайно актуальною для сучасної психології та педагогіки, адже саме в цей період формується основа емоційної компетентності, що впливає на подальше соціальне та особистісне становлення дитини. Емоційна сфера тісно пов'язана із загальним психічним розвитком дошкільника та формуванням його особистості.

Емоції відіграють важливу роль у виникненні мотивів, які регулюють діяльність та поведінку дитини, впливають на всі психічні процеси: сприйняття, відчуття, пам'ять, увагу, мислення, уяву, волю. Емоції — це не тільки почуття радості чи суму, а й складний комплекс переживань, який включає співчуття, емпатію, вміння розуміти й контролювати власні емоційні реакції [26].

Саме дошкільний вік є найбільш сприятливим періодом для формування емоційної сфери. У цей час дитина вчиться розрізняти свої емоції, розуміти емоції інших, виражати співчуття та набувати емоційного досвіду завдяки взаємодії з батьками, вихователями та однолітками.

Вивчення емоцій дітей дошкільного віку в українській психології пов'язана з іменами таких вчених, як І.О. Сікорський, М.Я. Грот, М.М. Ланге, В.В. Зеньківський, О.В. Запорожець, І.С. Кон, О.Л. Кононко, Є.І. Кульчицька, Я.З. Неверович, О.Я. Чебикін, Н. Трофаїла та інші.

У сучасній особистісно-орієнтованій моделі освіти особлива увага приділяється психолого-педагогічному впливу на дитину через її внутрішній світ, пошуку ефективних засобів формування емпатії, моральних почуттів, емоційної саморегуляції, зокрема шляхом використання засобів українського народного фольклору.

Питання використання фольклорних творів в процесі виховання та навчання дітей розглядали класики української педагогіки: Г. Ващенко, К.Ушинський, С. Русова, В. Сухомлинський. Серед сучасних науковців, які

досліджують роль народної творчості в емоційному та моральному становленні дошкільників, слід відзначити А. Богуш, Н. Лисенко, С. Приходько, О. Кірдан, М. Стельмаховича, О. Монке, Ю. Руденко. Вони наголошують, що саме фольклорні тексти є потужним джерелом глибоких емоційних переживань, формують здатність до емпатії та співчуття, виховують доброзичливість і чутливість до проявів добра та зла.

У працях таких українських дослідників, як Н. Гавриш, Л. Шульга, І. Бех, Т. Поніманська, обґрунтовано важливість створення емоційно сприятливого освітнього середовища в дошкільних закладах, де враховується емоційний досвід дитини, її чутливість до впливу літературного та культурного контексту.

Продуманий й цілеспрямований виховний процес формує у дитини позитивні емоційні переживання що з часом переходять у моральні, соціальні, естетичні та пізнавальні почуття.

«Виховання, – зазначав К.Ушинський, – коли воно не хоче бути безсилим, має бути народним» [53]. Виховна мудрість та духовність народу відображаються саме у фольклорі. «Він (фольклор) має „чарівну” силу, спроможну через види і жанри потрапляти у внутрішній світ дитини, „пробуджувати” почуття, змінювати характер і мотиви її діяльності. Саме вихованням почуттів, емоційних переживань визначається виховна функція фольклору. Твори фольклору діють не тільки доказами, але й навіюванням. Таким чином, фольклор не тільки інформує, він повчає, оцінює, наставляє, тобто в ньому завжди наявна емоційна оцінка героїв. У фольклорі важливими є не тільки слова, але й тон, темп, що пов’язує слова між собою, важлива мелодія, прихована за словами, пристрасність, тобто все те, що не виражається словами, але існує» [13].

Теоретико-методологічну основу дослідження складають положення праць вітчизняних вчених про особливості емоційного розвитку дітей дошкільного віку, методичні розробки про роль народної творчості в

емоційному та моральному становленні дошкільників, з-поміж яких праці А. Богуш, О. Кононко, Н. Лисенко, С. Приходько, Н. Трафаїли та інших.

Актуальність дослідження полягає в необхідності детально окреслити та обґрунтувати психологічний потенціал українського народного фольклору в якості засобу розвитку емоційної сфери старших дошкільників, а також дослідити, як саме він може служити ефективним інструментом емоційної регуляції, формування емпатії й емоційної саморегуляції.

Мета: Дослідити вплив українського народного фольклору на розвиток емоційної сфери старших дошкільників.

Об'єкт: Емоційний розвиток старших дошкільників.

Предмет: Вплив українського народного фольклору на формування емоційної сфери старших дошкільників.

Завдання:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до дослідження емоційної сфери старших дошкільників.
2. Визначити рівні розвитку емоційної сфери старших дошкільників.
3. Дослідити ефективність українського фольклору як засобу розвитку емоційної сфери старших дошкільників.

Методи дослідження:

1. Теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення наукових джерел.
2. Емпіричні – спостереження, методики діагностики рівня емоційного розвитку, методики визначення співпереживання.

Практичне значення: Результати дослідження можуть бути використані вихователями та практичними психологами закладів дошкільної освіти для розвитку емоційної сфери старших дошкільників за допомогою українського фольклору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося відповідно до тематичного плану наукових

досліджень Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» та в межах науково-дослідної теми кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології «Розвиток професійних якостей майбутніх фахівців соціономічної сфери».

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в публікаціях у фахових наукових журналах, затверджених МОН України, «Наукові інновації та передові технології» №7(53) 2025 і №9(55) 2025 з категорії «Б» зі спеціальності 053 – психологія та матеріалах V всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Вип.5, м. Одеса, 2025).

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювались у процесі дослідно-експериментальної роботи у Одеському закладі дошкільної освіти «Ясла-садок» №274 комбінованого типу м. Одеса.

Теоретичні та практичні положення дослідження обговорювалися на засіданні кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології ПНПУ ім. К.Д. Ушинського і відображено у двох публікаціях автора в наукових фахових журналах та матеріалах всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених.

Структура роботи. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (55 позицій) та додатків. Робота має 91 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. Поняття та структура емоційної сфери особистості в наукових дослідженнях.

Емоційна сфера особистості є однією з найважливіших складових психіки людини, що відіграє ключову роль у регуляції поведінки, пізнання та взаємодії зі світом. Вона відображає суб'єктивне ставлення людини до навколишньої дійсності, до інших людей та до самої себе. Особливо важливе значення емоційної сфери для всієї психічної діяльності полягає в тому, що вона знаходиться на стику пізнавальної та вольової діяльності, і, зв'язуючи їх, дає активність людській свідомості [32, с.122].

Емоційна сфера особистості менш вивчена, порівняно з пізнавальною, оскільки важче піддається емпіричному дослідженню, бо пов'язана з глибинними, інтимними аспектами життя людини та її внутрішніми переживаннями [22, с.26].

Розглянемо трактовку поняття «емоція», яку надають різні лексикологічні джерела. Слово «емоції» походить від латинського *emoveo* – збуджувати, хвилювати. Так, у великому тлумачному словнику сучасної української мови, наведене таке значення: «Емоція – суб'єктивний стан людини та тварини у формі безпосередніх переживань. Переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя, душевне переживання, почуття людини [10, с.349].

У психологічному словнику зазначено, що «емоція – це психічне відображення у формі пристрастного переживання життєвого змісту явищ та ситуацій, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта [23, с.16].

Тобто, іншими словами, «емоції» – це «особливий клас суб'єктивних психологічних станів, що відображають у формі безпосередніх переживань приємність або неприємність процесу і результату практичної діяльності людини, спрямованої на задоволення її актуальних потреб» [52, с.7].

За визначенням К. Ізарда, емоція – це складний процес, що має нейрофізіологічний, нервово-м'язовий і фенологічний аспекти. Нейрофізіологічний аспект визначається електричною активністю нервової системи (кори, гіпоталамуса, лімбічної системи). Нервово-м'язовий аспект – це насамперед мімічна діяльність, вторинно-пантомімічні, вісцерально-ендокринні, іноді голосові реакції. На феноменологічному рівні емоція виявляється як переживання, що має безпосередність для суб'єкта [43, с.350].

О. Чебикін розуміє емоції «як складне явище психіки, пов'язане з різноманітними властивостями й станами, що характеризує суб'єктивне відношення, виражене в особливій специфічній формі переживань людини (від глибоко травмуючи психіку людини страждань до високих форм радості» [54, с.6].

На думку О. Лазуренко, «емоції – це особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаний з інстинктами, потребами й мотивами, що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання (задоволення, радості, страху тощо) значущість діючих на індивіда явищ і ситуацій для його життєдіяльності» [32, с.6].

Емоційна сфера особистості не обмежується емоціями. До неї входять і більш складніші афективні утворення – почуття.

Поняття «почуття» у великому тлумачному словнику визначені як «1.Психічні і фізичні відчуття людини. 2. Здатність відчувати, сприймати навколишнє середовище» [10, с.1097].

Т. Кириленко наводить інше визначення: «почуття – стійке узагальнене ставлення до об'єктів, вираження в усвідомлених переживаннях ставлення особистості до світу, в яких розкриваються, виявляються і демонструються емоції [23, с.243].

Г.С. Костюк запропонував усю різноманітність людських переживань поділити на дві групи:

1. емоції – це переживання, що є відображенням ситуативного ставлення людини до певним об'єктів

2. почуття - це переживання, в яких виявляється стійке й узагальнене ставлення до об'єктів [23, с.133].

Природа емоцій і почуттів органічно пов'язана з потребами. Потреба як нужда в чомусь завжди супроводжується позитивними або негативними переживаннями в різних їх варіаціях. Характер переживань зумовлюється ставленням особистості до потреб, обставин, які сприяють або не сприяють їх задоволенню.

Погляди на природу і місце емоцій та почуттів у житті людини є неоднозначними впродовж століть. Ще давні філософи сперечались про роль емоцій. Проблематика емоційного формувалася у таких філософських працях: «Про душу» Аристотеля, «Пристрасті душі» Р. Декарта, «Етика» Спінози, «Нові досліді про людське розуміння» Г. Лейбніца, «Антропологія з прагматичного погляду» І. Канта, творах Й.-Г. Фіхте, Г. Гегеля, Л. Фейербаха. Саме Р. Декарт запровадив у обіг філософської науки термін «емоції», до нього такі процеси означалися як пристрасті або афекти [23, с 24].

Поступовий і поглиблений аналіз емоцій спричинив виокремлення їхніх функцій та усвідомлення значення емоцій у житті людини. З часом, філософський аспект виявився занадто широким для пояснення природи емоцій, що зумовило потребу в глибшому вивченні та спеціальних дослідженнях. Подальший науковий розвиток привів до появи різноманітних психологічних теорій емоцій.

Чарльз Дарвін був одним із перших, хто спробував науково осмислити емоційно-виразні рухи, підкреслюючи спільні закономірності в емоційній поведінці людей та тварин. В своїй праці «Про вираження емоцій у людини і тварин» вчений зазначив, що розвиток емоцій здійснювався в процесі еволюції, виконуючи роль життєво важливого пристосувального механізму, який допомагав організмам адаптуватися до мінливого середовища. Вчений

розглядав фізичні прояви емоцій як рудиментарні форми адаптивних реакцій, які в минулому сприяли виживанню [32, с.26].

Розглянемо основні теорії емоцій для формування комплексного уявлення про емоційну сферу особистості, адже вони по-різному пояснюють причини виникнення та прояви емоцій.

Таблиця 1.1

Перелік основних теорій емоцій (узагальнено автором на основі [12, 23, 32, 34, 49])

Назва теорії	Засновник, представник	Суть теорії, основні ідеї
Еволюційна теорія емоцій	Ч. Дарвін	В цій теорії, в одній з перших, було розглянуто еволюційний шлях розвитку емоцій та обґрунтовано біологічне походження їхніх фізіологічних виявів. Ч. Дарвін стверджував, що емоції становлять собою лише рудименті залишки різних адаптивних реакцій тварин, які розвинулись у процесі еволюції та сприяли у боротьбі за виживання.
Трикомпонентна теорія емоцій	В. Вундт	Вчений виділив «тривимірний простір» емоцій. Згідно цієї теорії, основні виміри емоційних процесів складають: задоволення – незадоволення, збудження – спокій, напруження – розрядка (звільнення від напруження). За В. Вундтом, окремі емоції зливаються у складніші емоційні

		утворення – в одну рівнодіючу почуття.
Психоаналітична теорія емоцій	З. Фрейд, Д. Рапопорт	Фрейд розглядав емоції, передусім, як прояви інстинктивних потягів, зокрема лібідо (сексуальної енергії) та агресії. Він вважав, що емоція виникає, коли енергія потягу не може бути безпосередньо розряджена. Рапопорт, видатний теоретик Его-психології, значно розширив розуміння емоцій у психоаналізі. Він підкреслював організуючу та дезорганізуючу роль емоцій у психічному функціонуванні.
Органічна (периферична) теорія емоцій	У.Джеймс, Г.Ланге	У цій теорії автори здійснили спробу пов'язати суб'єктивні емоційні переживання і вегетативні зрушення в організмі людини, що їх супроводжують. Сутність теорії полягає у тому, що емоції представляють собою психічне відображення фізіологічних змін в організмі, які відбуваються під впливом зовнішніх факторів. Саме органічні зміни є першопричинами емоцій. Елементарні емоції мають

		вісцеральну основу, почуття є проявом духовного начала.
Таланомічна теорія емоцій	В. Кеннон, П. Бард	Вчені довели, що тілесні зміни та емоційні переживання виникають майже одночасно. Основна концепція полягає у тому, що вираз емоцій є результатом функцій гіпоталамічних структур, а емоційне переживання – результатом стимуляції гіпоталамуса.
Активаційна теорія емоцій	Ліндсей Хебб	Теорія базується на наступних положеннях: електроенцефалографічна картина роботи мозку, що виникає при емоціях є вираженням так званого «комплексу активації», пов'язаного з діяльністю ретикулярної формації. Для кожної людини властивий оптимум емоційного збудження, який забезпечує максимум ефективності в роботі.
Двофакторна теорія емоцій (когнітивно-фізіологічна теорія)	С. Шехтер, Дж. Зінгер	Теорія стверджує, що емоція спричинена двома факторами: фізіологічним збудженням та когнітивним визначенням. Відповідно до цієї теорії, певна подія чи ситуація викликають фізіологічне збудження, і в

		людини виникає необхідність оцінити його зміст. На думку Шехтера, на виникнення емоцій впливають як стимули, що породжують фізіологічні зміни в організмі, так і минулий досвід людини та оцінка нею наявної ситуації з погляду актуальних потреб та інтересів.
Теорія когнітивного дисонансу	Л. Фестінгер	Відповідно до цієї теорії, коли між очікуваними і дійсними результатами діяльності людини є розбіжність, виникають негативні емоції (когнітивний дисонанс); водночас, збіг очікуваного з фактичним результатом сприяє виникненню позитивних емоцій (когнітивний консонанс). Автор теорії розглядає емоції, які виникають при дисонансі та консонансі, як основні мотиви відповідної поведінки людини.
Теорія диференціальних емоцій	К. Ізард	Вчений визнає за емоціями функції детермінант поведінки в найширшому діапазоні їх виявів. Емоції розглядаються не тільки як основна мотиваційна система організму, але і як фундаментальні особистісні процеси, які надають сенсу і значення людському

		існуванню. Теорія визначає емоцію як складний процес, який має нейрофізіологічний, нервово-м'язовий та чуттєвий аспекти.
Теорія базових емоцій	Р. Плутчик	Вчений розрізняв первинні та похідні емоційні явища. За Р. Плутчиком, емоцію можна вважати первинною, якщо вона: релевантна базовим біологічним адаптивним процесам; присутня в тій чи іншій формі на всіх еволюційних рівнях, не залежить від конкретних нейрофізіологічних структур або частин тіла; не залежить від інтроспекції; може бути визначена у поведінкових термінах. Було виділено вісім основних прототипів емоційного поведіння і вісім відповідних їм видів первинних емоцій.
Нейрокультурна теорія емоцій	П. Екман	Згідно цієї теорії експресивні прояви основних (базових) емоцій (гніву, страху, печалі, подиву, відрази, щастя) універсальні і практично нечутливі до впливу навколишнього середовища. Кожна емоція пов'язана з генетично детермінованою програмою руху м'язів обличчя.

		Проте, прийняті в суспільстві норми соціального контролю визначають правила виявлення емоцій.
--	--	---

Існують і інші теорії емоцій. Але загальноприйнятої, єдиної логічно несуперечливої теорії емоцій поки що не існує. Кожна з теорій пояснює лише окремі сторони психофізіологічних механізмів функціонування емоційної сфери людини. При здійсненні аналізу сучасних теоретичних розробок проблеми емоцій та почуттів, можна помітити, що серед вчених існують концептуальні розходження або ототожнення у трактуванні понять "емоція і почуття", "емоція та афект", "емоція і переживання", "емоція і психічний стан". Це свідчить про невпорядкованість та розмитість визначень окремих понять та характеристик емоційної сфери. [47, стр 13].

Структура емоційної сфери є складною та багаторівневою. Дослідники по-різному визначають її компоненти.

О. Лазуренко видокремлює наступні компоненти емоційної сфери: емоційний досвід людини; емоційний тон відчуттів; емоційність людини; емоційні стани; ситуативні емоції [32, с.101].

М. Варій та В. Ортинський пропонують наступну психоенергетичну концепцію сфери переживань: 1) емоційний тон відчуттів, 2) емоційні стани, 3) емоційні властивості особливості, 4) різні емоційні явища та почуття [9, с 111].

Розглянемо більш детально структурні компоненти емоційної сфери. Емоційний тон відчуттів є найбільш простим та елементарним її компонентом. Він пов'язаний з задоволенням або не задоволенням в процесі відчуття і являє собою контактний вид емоційного реагування. Емоційний тон – це емоційне забарвлення відчуттів, різне за знаком та модальністю. Він відіграє орієнтувальну функцію (повідомляє організму, чи небезпечний той чи інший вплив), забезпечує зворотній зв'язок

(задоволення/незадоволення потреби) та виявляє певні види поведінки для досягнення потрібного організму результату.

Вчені відокремлюють і емоційний тон вражень. Якщо емоційний тон відчуттів - це фізичне задоволення, то емоційний тон вражень – це естетичне задоволення – незадоволення [32, с. 81, 83.].

Емоції викликають в організмі численні реакції як відповідь на певні події та подразники. Всі реакції групують у три категорії: вегетативні, м'язові, імпресивні та експресивні (П. Фресс, 1975) [23, с. 63].

Емоційні стани характеризують загальне самопочуття особистості протягом певного періоду та є відносно стійкими та тривалими емоційними явищами.

Серед основних психічних станів людини відокремлюють наступні:

- настрої (загальний емоційний стан, актуальний емоційний фон, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини, характеризує її життєвий тонус)
- афект (сильне короткочасне збудження, що виникає раптово, оволодіває людиною так сильно, що вона втрачає здатність контролювати свої вчинки та дії)
- стрес (стан, який виникає за напружених умов життя або небезпечних ситуаціях та потребує негайних дій або заходів)
- фрустрація (своєрідний емоційний стан, який характеризується відчуттям безнадійності та втрати перспективи з певною дезорганізацією свідомості та діяльності)
- пристрасть (сильне, стійке, тривале почуття, яке повністю захоплює людину та володіє нею, виявляється в орієнтації всіх прагнень особистості в одному напрямку і зосередженості на одній меті) [18, с.215].

Емоційні властивості особистості є найбільш стійкими та інтегральними характеристиками емоційної сфери, які відображають індивідуальні особливості емоційного реагування, регуляції та поведінки. До них відносять емоційну чутливість, емоційну стійкість, емоційну

зрілість, емпатію, експресивність тощо. Емоційні властивості особистості визначають її типовий стиль емоційного життя. Вони формуються в процесі онтогенезу під впливом біологічних та соціальних факторів і можуть розвиватися та змінюватися протягом життя.

Структура емоційної сфери є достатньо динамічною, оскільки різні компоненти емоційної сфери взаємодіють та впливають один на одного, а також можуть змінюватися під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Так, емоційні стани, можуть змінювати загальний емоційний тон, а, наприклад, емоційні властивості особистості можуть впливати на особливості емоційних реакцій та станів.

Емоційна сфера виконує ряд важливих функцій (узагальнено на основі аналізу праць [18; 34; 43]).

1) оціночна - емоції дозволяють людині порівнювати та оцінювати події, предмети та явища згідно їх бажаності для задоволення її потреб та реалізації мотивів;

2) стимулююча - емоції та почуття спонукають людину до дії, сприяють пошуку шляхів задоволення актуальних потреб та вирішення задач, що стоять перед особистістю;

3) регулятивна – емоції приймають участь у регуляції поведінки людини в цілому, впливають на спрямування та ефективність її діяльності.

4) адаптивна - емоції допомагають людині підготуватися до мінливих умов навколишньої дійсності та зміни її внутрішніх станів, коригувати та змінювати свою поведінку;

5) комунікативна - за допомогою емоцій (через міміку, жести, інтонації голосу) у процесі спілкування людина може передавати свої переживання іншим людям, інформувати їх про своє ставлення до об'єктів та явищ дійсності, а також зчитувати емоційні сигнали партнерів. Це дозволяє досягати взаєморозуміння, координувати спільну діяльність та регулювати міжособистісні стосунки.

Емоційна сфера тісно пов'язана з іншими сферами психіки людини, зокрема з мотиваційною, когнітивною та вольовою.

Г.С. Костюк зазначає, що переживання людини дуже різноманітні, і щоб в них розібратися, їх поділяють на вид і за змістом, характером ставлення людини до дійсності, ступенем розвитку, силою та особливостями прояву. Відповідно до цього у психологічній літературі існує чимало варіантів класифікацій емоцій [32, с. 93]. Наведемо деякі їх приклади.

За класифікацією Г. Костюка, емоції поділяються на прості, що є безпосереднім відображенням взаємовідношень людини з тими чи іншими об'єктами, і складні, у яких це відображення має опосередкований характер. За силою, характером прояву і стійкістю серед емоцій виділяються афекти і настрої. До складних емоцій, Г. Костюк відносить радість, смуток, страх, гнів, сором тощо [2, с. 23].

К. Ізард у своїй монографії «Емоції людини» виділив систему з десяти фундаментальних емоцій, що мають власний спектр психологічних характеристик і зовнішніх проявів. Кожна з емоцій (а саме: радість, сум, гнів, відраза, презирство, страх, сором / збентеження, вина, здивування, інтерес), розглядається окремо від інших як самостійний переживально-мотиваційний процес, що впливає на поведінкову та пізнавальну сфери людини. Відповідно до теорії К. Ізарда, інші емоції, є похідними [19; 52, с. 8-10].

За класифікацією Б. І. Додонова існують наступні види емоцій, пов'язані з різними видами діяльності та соціальних взаємодій:

Альтруїстичні – переживання, що виникають на основі потреб у сприянні, допомозі іншим людям.

Комунікативні – виникають на підставі потреби в спілкуванні.

Глоричні – пов'язані з потребою у самоствердженні, славі.

Праксичні – визначаються успішністю чи неуспішністю діяльності, труднощами її здійснення і завершення.

Романтичні – виявляються у прагненні до всього незвичайного, таємничого.

Гностичні – пов'язані з потребою в пізнавальній гармонії.

Естетичні – пов'язані з ліричними переживаннями.

Гедонічні – виявляються як задоволення потреби в тілесному і душевному комфорті.

Акзизитивні – виникають у зв'язку з інтересом до накопичення, колекціонування.

Пугнічні – походять від потреби в подоланні небезпеки, інтересі до боротьби [32, с. 96].

Слід зазначити, що емоції можуть викликати у людини певний стан, який або підвищує, або пригнічує життєдіяльність. Згідно цього погляду, емоції поділяються на стенічні та астенічні групи:

1. Стенічні емоції значно підвищують активність, енергію і діяльність, викликають збудження, бадьорість, спонукають до діяльності (задоволення, радість).

2. Астенічні емоції знижують активність, пригнічують життєдіяльність, демобілізують (образ, смуток, туга,).

Почуття розвиваються поступово. Їхній психоенергетичний потенціал, на відміну від емоцій, перебуває у психиці відносно тривалий час, і навіть усе життя (дружба, кохання тощо).

В емоційній сфері людини особливе місце займають вищі почуття: у них укладено все багатство емоційних ставлень людини до соціальної дійсності. За змістом вищі почуття поділяються на моральні, інтелектуальні, естетичні, праксичні.

Ушинський виділяв два види почуттів: органічні, які виникають незалежно від волі людини, душевні, які є продуктом наших уявлень [15, с. 216].

Моральні (етичні) почуття виражають ставлення людини до людей, до Батьківщини, до сім'ї, до самої себе (гуманізм, патріотизм, чуйність,

справедливість, гідність, сором тощо). Найвищим моральним регулятором поведінки людини є совість.

Інтелектуальні почуття породжуються пізнавальними ставленнями людини до світу (інтерес, допитливість, відчуття таємниці, здивування). Вони виявляються у любові до знань, навчальних і наукових вподобаннях.

Здатність керуватися при сприйнятті явищ оточуючої дійсності поняттями прекрасного, любов до краси лежить в основі естетичних почуттів. Естетичні почуття проявляються у художніх оцінках та смаках.

Розвиток емоційної сфери відбувається протягом усього життя людини під впливом біологічних, соціальних та культурних факторів, починаючи з раннього дитинства. На різних вікових етапах емоційна сфера має свої особливості та закономірності розвитку. У наступному підрозділі ми розглянемо детальніше вікові особливості розвитку емоційної сфери старших дошкільників.

1.2. Вікові особливості розвитку емоційної сфери старших дошкільників.

Дошкільний вік є одним із найважливіших етапів емоційного розвитку, оскільки саме в цей період закладається підґрунтя для становлення дитини як особистості та формування основ емоційної чутливості, здатності до емпатії, моральних переживань. Емоційна сфера дитини розглядається, таким чином, як одна з базових передумов загального психічного розвитку, як один з фундаментальних внутрішніх чинників, що визначають психічне здоров'я дитини [33, с. 145.] Емоційна сфера розвивається поступово, проходячи тривалий шлях, перш ніж досягне тієї складності й різноманітності, що характерні для дорослої людини.

Історія вивчення дитячих емоцій в українській психології пов'язана з іменами І. Сікорського, Н. Грота, Н. Ланге, В. Зеньківського [33, с.145]. Проблеми особистісного становлення та емоційного розвитку дошкільників в наукових працях розглядають сучасні вітчизняні автори: В.К. Котирло, І.Д. Бех, О.Л. Кононко, О.І. Кульчицька, С. Є. Кулачківська, Т. Поніманська, О. Я. Чебикін, Р.В.Павелків, І. Лисенкова, Н.Д. Трофаїла та інші.

Дослідження психологів та педагогів спрямовані на вивчення наступних питань: засоби формування емоційно-вольової сфери в дошкільному віці (І. Лисенкова, Н. Трофаїла), емоції та почуття у процесі морального виховання (Т. І. Поніманська, М. Сметанський), розвиток соціальних емоцій дітей дошкільного віку (А. Кошельова, Л. Стрелкова, Т. Хрізман), виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку (В. Котирло, С. Ладивір); психологічні основи особистісного становлення дошкільника (О. Л. Кононко), формування моральних почуттів (О. І. Кульчицька), емоційні взаємини дитини з дорослими (С. Є. Кулачківська), ціннісне ставлення дошкільників до однолітків (Ю. О. Приходько), розвиток внутрішнього світу дитини (С. П. Тищенко).

Відомий психолог і педагог В. Зіньківський наголошував на тому, що: «Психічна організація дитинства виключно прекрасна, і цією своєю красою

і грацією дитинство зобов'язане тій безпосередності, коріння якої лежить у переважному розвитку емоційної сфери». [52, с. 12].

Період від 2 до 6 років називають віком афективності, що характеризується різкими та частими змінами емоційних станів, інтенсивними й нестійкими емоціями. Як стверджують психологи (О. Кононко, Г. Костюк, С. Максименко, В.), «для дошкільного віку характерний бурхливий розвиток емоційної сфери, який має вплив на оволодіння дітьми різноманітних видів діяльності та особистісний розвиток дитини» [52, с. 12].

Дитина дошкільного віку вразлива, відкрита для засвоєння соціальних та культурних цінностей, вона прагне до визнання себе серед інших людей. У дітей простежується невіддільність емоцій від процесів сприйняття, уяви, мислення. Дитина піддається впливу емоцій, які переживають інші діти та дорослі, виникає так званий ефект «емоційної заражуваності» [40].

Дослідження вітчизняних психологів показують, що психічний розвиток дитини значною мірою визначається її емоційним здоров'ям. Емоційна вразливість та реактивність на все яскраве, незвичне та барвисте відзначається як характерна риса дітей старшого дошкільного віку [21, с.239].

Особливості емоційного розвитку дошкільника зумовлені змінами його діяльності та ускладненням відносин із оточуванням. О. Чебикін зазначає, що «емоційна сфера дитини по мірі її зростання змінюється. Вона може стати опосередкованим показником становлення її особистості. Емоції та почуття, які проявляються у людини на певній стадії її розвитку, не обов'язково є, хоча й ускладненим досвідом, але продовженням її емоцій на попередній стадії. Емоції самі по собі не розвиваються, не мають власної історії; змінюються установки особистості, її ставлення до світу, які складаються в діяльності та відображаються у свідомості, і разом з ними перетворюються в емоції» [54, с. 27].

Формування особистості дошкільника відбувається завдяки розвитку здатності підпорядковувати свої імпульсивні бажання (хочу) суспільно значущим мотивам (треба). Дитина навчається спрямовувати свою поведінку відповідно до головних мотивів, відмовляючись від другорядних. Діяльність дитини набуває розгорнутого характеру, складається з кількох етапів, на основі чого зростає значення емоції у функції передбачення [16]. Дитина починає хвилюватися про можливі наслідки своїх дій та замислюється над тим, як на її вчинки відреагують інші люди. Якщо раніше дитина раділа лише досягнутому результату, то тепер вона відчуває радість від самого усвідомлення можливості його отримати. Поступово діти старшого дошкільного віку починають передбачати емоційні наслідки власної діяльності. Дитина подумки здійснює уявні дії, ніби «програючи» можливі варіанти взаємодії з оточенням, завдяки чому заздалегідь передбачає та емоційно переживає ту чи іншу ситуацію й наслідки власних вчинків. Таке емоційне передбачення має вирішальне значення у формуванні в дітей моральної поведінки [52]. У дитини формуються основи відповідального ставлення до результатів своїх дій і вчинків. Дитина шести-семи років здатна розуміти моральний сенс відповідальності [50].

На основі досягнень дитини у розвитку пізнавальних процесів, їх інтелектуалізації, інтеграції та диференціації, набуття ними довільного та свідомого характеру знання дитини значно розширюються, систематизуються, набувають особистісного змісту. Це дає підстави говорити про закладання у дошкільника основ світогляду. Важливими новоутвореннями особистості виступають перші моральні інстанції, супідрядність мотивів (І.Д. Бех), формується диференційована самооцінка і особистісна свідомість [17, с. 33].

Також у дошкільному віці зазнають суттєвих змін і зовнішні прояви емоцій. Внаслідок появи опосередкованості емоцій, вони стають більш усвідомленими, керованими. На відміну від трирічної дитини, п'яти-

шестирічний дошкільник вже здатен стримати сльози або приховати страх. Він скеровує емоційні реакції відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки. Стимування дитиною емоцій набуває характеру їх інтеріоризації, тобто згортання зовнішніх проявів [40]. Іншими словами, завершується цикл формування довільної дії: дитина починає сприймати соціальні вимоги як особистісно значущі, поступово перетворюючи їх на власні внутрішні правила й вимоги до себе [28, с. 36].

З часом дошкільник освоює вищі експресивні форми, прийняті в суспільстві – вираження почуттів через міміку, пантоміміку, інтонацію, що допомагає йому зрозуміти переживання іншої людини [52]. Дитина оволодіває усім розмаїттям більш тонких виразних засобів для вираження почуттів шляхом наслідування у процесі міжособистісного спілкування [40].

Старший дошкільник певною мірою починає керувати вираженням своїх емоцій через мовлення. Включення мови в емоційні процеси дошкільників забезпечує їх інтелектуалізацію, вони стають більш усвідомленими та узагальненими [52, с. 20]. У дітей дошкільного віку розвивається поступове вміння визначати емоційний стан інших людей відповідно їх інтонації мовлення. Старший дошкільний вік характеризується утворенням рефлексії, що уможливорює усвідомлення дошкільником впливу своїх слів та дій на почуття інших людей, передбачення їх реакцій [1, с. 97].

Розвиток цієї навички гальмується у дітей, які проживають у неблагополучних родинах, оскільки в них формуються стабільні негативні емоційні переживання (тривога, почуття меншовартості тощо). Це призводить до зменшення досвіду належного спілкування, й, як наслідок, невміння розпізнавати емоції та недорозвинення почуття емпатії [50].

Емоційний стан дитини старшого дошкільного віку, особливо дитячі страхи, є універсальним явищем, пов'язаним не лише з особистістю

дитини, але й з фізичною трансформацією емоційної та когнітивної сфер [21].

У віці від 3 до 5–6 років страхи стають особливо різноманітними та притаманними більшості дошкільнят. Часто вони набувають нав'язливого характеру й наближаються до невротичних станів. Основними чинниками виникнення страхів є висока емоційна чутливість дитини, недостатній життєвий досвід і розвинена уява. Такі страхи можуть швидко виникати й так само швидко зникати — протягом 3–4 тижнів. Часто причиною страхів стають необдумані дії дорослих, зокрема помилки у процесі розумового виховання, що призводять до зниження рівня орієнтації дитини в навколишньому світі. Якщо дитина не отримує відповіді на питання, які її водночас цікавлять і лякають, вона починає шукати пояснення самотійно, але не завжди правильно. Тому важливо надавати вичерпні та зрозумілі відповіді на дитячі запитання, розширювати її знання про предмети та явища. Не слід залишати дитину наодинці в незнайомому або складному середовищі. Варто підтримувати її, беручи участь у тій діяльності, яка викликає страх, наприклад, разом зайти в темну кімнату [40].

Діти старшого дошкільного віку потребують позитивного визнання від дорослих. У випадках, якщо соціальна потреба дитини не задовольняється і дитина не знаходить очікуваного відгуку зі сторони оточення, то це призводить до негативних проявів (псування настрою, суму, роздратування, афективних реакцій, тривожності, страху). У такому випадку, можна говорити про емоційне неблагополуччя дитини, під яким розуміють негативне емоційне самопочуття [52].

Якщо в ранньому дитинстві дитина здебільшого була об'єктом почуттів із боку дорослого, то старший дошкільник перетворюється на суб'єкт емоційних взаємин, співпереживаючи іншим людям.

У процесі спілкування дитини з дорослими та однолітками, а також під час участі в колективних формах діяльності, поступово формується її емоційна орієнтація на інших людей (Котирло В. К.). У дитини

розвиваються соціально значущі якості особистості: чуйність, уважність, дбайливість. Особливу роль при цьому відіграє емоційне наповнення спілкування дошкільника з оточенням. У нього виникають не лише окремі вміння – розуміти іншого, виявляти симпатію, співчуття, бути товаришким, – а й цілісне емоційне утворення: спрямованість переживань на емоційні стани дорослих і ровесників. Це утворення стає засобом проникнення у внутрішній світ іншої людини та слугує основою для формування глибоких, особистісно значущих зв'язків [16, с. 15].

В. Котирло заважає, що ставлення дитини до себе як до суб'єкта гуманних мотивів поведінки, відбувається за умов такого стилю керівництва з боку дорослого, при якому дитина стає повноцінним учасником спільної діяльності й отримує можливість виявити ініціативу та самостійність при досягненні спільної мети [16].

На даному віковому етапі особливу увагу привертає до себе прояв культура самовираження дітей у взаємодії під час спільної діяльності. У таких ситуаціях виявляються риси їхньої здатності до самовираження: турботливе ставлення одне до одного, готовність допомагати, прагнення працювати разом, уміння домовлятися, вияв доброзичливості. Водночас можуть спостерігатися прояви суперництва, змагальності, конфліктності, прагнення будь-яким способом привернути до себе увагу [1, с. 97].

Є. Омельченко виділяє такі характерні особливості самовираження дошкільників: початок формування внутрішньої позиції дитини (системи відношень до себе, людей, світу); особливості вираження дитиною своїх емоцій; ставлення до результатів своїх дій і вчинків; особливості взаємодій з дорослими і дітьми. Культура самовираження дає можливість дитині повною мірою реалізувати себе, орієнтуючись як на власні можливості й здібності, так і на соціокультурні норми та очікування [1].

О. С. Монке зазначає, що «культура спілкування передбачає розвиток у дітей старшого дошкільного віку вміння розуміти зовнішній вираз різних емоційних станів людей, з урахуванням почуттів та емоцій, які

вони переживають, а потім обирати відповідні способи поведінки та спілкування». Обов'язковими якостями культури спілкування є: ввічливість; делікатність; тактовність; товариськість; привітність; доброзичливість [37].

У період дошкільного життя в дитини інтенсивно розвиваються різноманітні вищі почуття: моральні, естетичні, пізнавальні. Почуття стають стійкими, набувають більшої глибини. Їх розвиток відбувається у процесі здійснення дитиною різних видів діяльності: трудової, продуктивної, ігрової. Важливу роль відіграє спільний характер виконання діяльності дошкільниками, коли вони мають змогу порівнювати свої результати, прагнучи до оригінальності [16].

Важливим чинником розвитку таких почуттів є ігрова діяльність, зокрема сюжетно-рольова гра [50]. Рольові дії в грі і взаємини допомагають дошкільнику зрозуміти іншого, його інтереси, настрої, бажання, розділити переживання. Це проявляється у виборі партнера на основі симпатії, у здатності оцінювати моральні якості, ігрові навички, а також у можливості показати себе, порівняти з іншими, закріпити свою соціальну роль у середовищі однолітків під час спільного дозвілля. Така взаємодія зумовлена потребою в емоційній близькості, спільних переживаннях і обміні ціннісними емоціями.

За твердженням Р. Павелківа, «розвиток спілкування з дорослими і однолітками, поява форм колективної діяльності і, головним чином, сюжетно-рольової гри сприяють подальшому розвитку симпатії, співчуття, формуванню товариськості [52].

Будь-яка гра стимулює дітей до мовленнєвої активності, навіть мовчазних. У процесі сюжетно-рольової гри формується вміння дітей у певній ситуації зрозуміти один одного, підтримати ініціативу однолітка, розвинути власну думку, домовитись та спланувати послідовність своїх дій. [1, с. 107].

Ігри дітей дошкільного віку відображають найважливіші для них події. Зміст дитячих ігор зумовлюється суспільним життям, і під його

впливом, за умови цілеспрямованого педагогічного супроводу, відбувається формування особистості дитини відповідно до моральних цінностей суспільства. Приймаючи на себе певну роль, що уособлює конкретну соціальну функцію, дитина поводиться згідно з її правилами. Ігрова роль визначає не лише дії дитини, а й її ставлення до інших учасників гри [30, с. 104].

Почуття обов'язку, гордості, самоповаги – це моральні почуття дитини, які починають формуватися і виражають її ставлення до суспільних подій та їх учасників, до себе. Перші більш або менш складні прояви почуття обов'язку виникають у дітей 4-5 років. Дитина починає переживати прихильність, симпатію, співчуття під час здійснення дій і вчинків щодо людей, з якими вона знаходиться в безпосередньому спілкуванні, але самі ці почуття неглибокі і нестійкі.

У старших дошкільників почуття обов'язку виникає стосовно багатьох дорослих і однолітків, а також малюків. Дитина усвідомлює необхідність правил суспільної поведінки і підпорядковує їм свої вчинки. Дошкільник при порушенні правил відчуває почуття вини, сорому. Він вже здатний до самооцінки своїх дій. Почуття обов'язку поширюється на коло людей, з якими дитина безпосередньо не взаємодіє. Переживання достатньо глибокі і зберігаються довго.

О. Кононко зазначає, що важливу роль у засвоєнні зразків поведінки та відповідних норм відіграє формування таких новоутворень, як почуття гордості й сорому. Саме вони дають змогу дитині ніби "приміряти" власну поведінку до соціально схвалених зразків. Ці моральні почуття є емоційним компонентом самооцінки, що значною мірою визначає й мотивує поведінку дитини. Переживання успіху або неуспіху у дошкільному віці тісно пов'язане з ними: успіх сприяє розвитку почуття гордості, тоді як неуспіх накопичує у досвіді дитини відчуття сорому, провини та емоційного дискомфорту [1, с. 97].

В. Сухомлинського розглядав поняття «совість» як основне утворення у свідомості дитини, внутрішній механізм, що визначає формування моральності особистості. Совість водночас спричиняє появу почуття сорому. «Це почуття, — писав педагог, — суттєвий критерій, показник сформованості у людини відповідальності за власну поведінку, вчинки». Совість і почуття сорому розглядалися В. Сухомлинським як своєрідні й надійні гарантії відповідальності та обов'язку, оскільки вони — «як голос внутрішнього я» — спонукають людину до самоконтролю, мотивують потребу «судити свої вчинки та якості немов від власного імені» [55].

Розвиток дружніх стосунків у дошкільників відбувається задовго до того, як діти починають усвідомлювати свої відносини з однолітками з точки зору моральних норм. Молодші дошкільники дружать почергово з багатьма дітьми, залежно від обставин. У старших дошкільників дружба однієї дитини з багатьма дітьми зберігається, хоча парна дружба зустрічається частіше. Дружба невеликими групами найчастіше народжується в грі на основі ігрових інтересів і нахилів, у тому числі і на основі інтелектуальних інтересів. Старші дошкільники граються з тими, з ким дружать на основі симпатії і поваги. Таким чином, у дітей 5-7 років парна дружба поєднується з широким товаришуванням.

Пізнавальна діяльність призводить до подальшого розвитку у дошкільника інтелектуальних почуттів. Найбільш яскраві з інтелектуальних почуттів — здивування і допитливість. Ці почуття виникають уже протягом дошкільного дитинства і відображають ставлення дитини до нових фактів реальної дійсності, які щоденно відкриваються перед нею. Новизна викликає у дитини почуття здивування, і при постійній підтримці дорослого розвиває в дитині допитливість.

Розвиток естетичних почуттів у дітей відбувається у процесі їхньої власної художньо-творчої діяльності та сприймання творів мистецтва. Естетичні почуття тісно пов'язані з моральними: дитина виявляє схильність

захоплюватися прекрасним і добрим, а також засуджує потворне й негативне як у житті, так і в мистецтві чи літературі.

У старшому дошкільному віці дитина вже здатна сприймати й розрізняти красу в ритмічності, гармонійному поєднанні кольорів і ліній, у розвитку музичної мелодії, пластиці танцю. Природні явища та краєвиди викликають у неї глибокі емоційні переживання та почуття прекрасного.

Особливу групу емоційних переживань складають так звані праксичні почуття. Вони завжди пов'язані з діяльністю дитини і викликані успіхом і неуспіхом, досягненнями або труднощами під час виконання завдань.

Психологи під час спостереження виявили таку закономірність: успіх у діяльності викликає в дитини яскраві позитивні переживання, які можуть не виявлятися бурхливо, а неуспіх у цієї ж дитини викликає, навпаки, різкий прояв незадоволеності. Негативні переживання, пов'язані з якою-небудь діяльністю, зберігаються у в пам'яті дитини достатньо довго. Дитина починає почувати невпевненість у своїх силах, боїться нової діяльності [52, с. 18]. Це може супроводжуватися агресивними реакціями, спрямованими на складні завдання або предмети. Зрозуміло, що в дошкільному віці це лише початок формування таких почуттів, і до їх повного розвитку ще залишається значна життєва відстань.

Крім того, праксичні емоції суттєво впливають на загальний тонус і темп діяльності, а також на її кількісні та якісні характеристики. Вони здатні активно змінювати динаміку дії, виступаючи ніби як джерела енергії, Чим сильніше виражені ці емоції, тим продуктивнішою може бути діяльність. Проте надмірна емоційна напруга іноді призводить до передчасного завершення дії, ще до досягнення результату, що часто спостерігається у дітей дошкільного віку. Надмірна інтенсивність праксичних почуттів замість позитивних наслідків дає дезорганізаційний ефект.

Важливо зазначити, що недостатній розвиток емоційної сфери та виникнення у дітей дошкільного віку емоційних порушень зумовлює затримку розвитку їхньої інтелектуальної сфери. Такі діти виявляють менше

інтересу до нового, їхня ігрова діяльність позбавлена творчості, відсутнє бажання спілкуватися під час ігрової діяльності. Вони наче опиняються у «полоні емоцій», оскільки не вміють керувати своїми почуттями, що спричиняє прояви агресії, підвищеної тривожності та труднощі у спілкуванні як з ровесниками, так і з дорослими.

Актуальною є думка Т. Кириленко про те, що «останнім часом доводиться спостерігати, як важко дітям впоратися з емоціями, зі своїми емоційними сплесками, некерованістю. Від цього страждають не лише діти, але й близькі люди, які їх оточують. Адже емоції справляють вплив на всі сфери людського життя [52, с. 16].

Як стверджує О. Вовчик-Блакитна, «сучасні діти стали менш схильними до проявів емпатії. Вони не завжди можуть зрозуміти та виявити свій внутрішній емоційний стан у соціально-адекватній формі. Це спричиняє виникнення труднощів у взаєминах з однолітками та дорослими» [52, с. 16].

Саме тому виховання почуттів і емоцій у дитини має бути спрямоване насамперед на формування гармонійно розвиненої особистості. Важливим показником такої гармонійності виступає баланс між емоційним і розумовим розвитком.

Так, ще В. Сухомлинський у своїх працях звертав увагу педагогів на такі «провідні аспекти у системі виховання дитячих емоцій:

- емоційну культуру неможливо сформувати без постійного духовного спілкування педагога і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів та переживань один за одного;

- незамінним емоційним стимулом думки є процес різнобічного пізнання дитиною довколишнього світу: «Важливо, щоб джерелом думки і почуттів було пізнання явищ природи, її краси»;

- істина, у якій узагальнюються предмети і явища довколишнього світу, стають особистісними переконаннями дітей за умови, що вона збагачена яскравими образами, які впливають на почуття» [52, с. 16].

Підсумовуючи, зазначимо, що упродовж дошкільного віку, з розширенням видів діяльності та спілкування, розвивається емоційна сфера дитини, збільшується стійкість почуттів, вони стають більш глибокими, усвідомленими й узагальненими. Розвивається вміння дитини контролювати свої емоційні реакції [52, с. 18].

Головними особливостями емоційного розвитку у старшому дошкільному віці є:

- освоєння соціальних форм вираження емоцій і почуттів;
- зміна ролі емоцій у діяльності дитини, формування емоційного передбачення;
- формування вищих почуттів – моральних, інтелектуальних, естетичних у процесі виконання різних видів діяльності дитини – трудової, продуктивної, ігрової;
- перетворення дошкільника на суб'єкта емоційних взаємин, співпереживання іншим людям.
- емоції є показником загального стану дитини, її психічного і фізичного самопочуття.

У старшому дошкільному віці дитина має добре розпізнавати власні та чужі емоції, усвідомлювати їх значення, контролювати й регулювати їх. Емоційний досвід дитини формується, як правило, за умови, що педагог уміло використовує реальні життєві ситуації, у разі необхідності спеціально їх створює, актуалізуючи інтерес, радість, сум, страх, подив дітей. Це сприяє вихованню сприйнятливої, емоційно чутливої та емоційно культурної людини [39].

Даний відрізок життя дитини є найбільш сприятливим для емоційно-психологічного впливу, що надає можливість для виховання здатності до емпатії, зміцнення морально-етичних уявлень та формування позитивного емоційного фону в дитини.

Існує багато методів для розвитку емоційної сфери дошкільників, виховання особистості та почуттів. Одним із засобів впливу на емоційний розвиток дітей старшого дошкільного віку є український народний фольклор. У наступному розділі ми розглянемо це питання.

1.3. Український народний фольклор як засіб емоційного розвитку старших дошкільників.

Формування здорової емоційної сфери є однією з ключових передумов повноцінного розвитку дитини. Дошкільник, який володіє розвиненим чуттєво-емоційним усвідомленням, легше адаптується до навколишнього середовища, краще спілкується з іншими людьми, демонструє вищу успішність у навчанні та здатність до побудови стабільних і позитивних взаємин. Саме в дошкільному віці дитина опановує соціально прийнятні способи вираження емоцій, розширює їх зміст, починає усвідомлювати свої почуття та вчиться ними керувати. Емоції стають внутрішнім джерелом мотивації та регуляторами поведінки, а також індикатором психічного і фізичного самопочуття. У зв'язку з цим важливим завданням педагога є сприяння емоційному розвитку дитини шляхом використання різноманітних методів і прийомів [14].

Серед численних засобів впливу на розвиток емоційної сфери старших дошкільників особливе місце посідає український народний фольклор.

Термін «фольклор» утворився зі злиття двох слів: «folk» – «народ» і «lore» – знання або мудрість та означає «народна мудрість». Він був запропонований англійським археологом В.Томасом, котрий у статті «Folker» (1846) використав термін на позначення «неписаної історії, що фіксує залишки давніх вірувань, звичаїв і подібного в сучасній цивілізації» [45, с.6].

А. Богуш зазначає, що фольклор – це народна творчість, в якій «художнє відображення дійсності відбивається у словесно-музичних-хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають світогляд народу і нерозривно пов'язані з його життям і побутом» [7, с. 58]. Поряд з терміном «фольклор» часто використовуються поняття «усна словесність», «народна словесність», «усна народна творчість», «народнопоетична творчість».

Питання використання фольклорних творів в процесі виховання та навчання дітей розглядали класики української педагогіки: Г. Ващенко, К. Ушинський, С. Русова, В. Сухомлинський. Серед сучасних науковців, які досліджують роль народної творчості в емоційному та моральному становленні дошкільників, слід відзначити О. Кононко, А. Богущ, Н. Лисенко, С. Приходько, О. Кірдан, М. Стельмаховича, О. Монке, Ю. Руденко. Вони наголошують, що саме фольклорні тексти є потужним джерелом глибоких емоційних переживань, формують здатність до емпатії та співчуття, виховують доброзичливість і чутливість до проявів добра та зла.

У працях українських дослідників Н. Гавриш, Л. Шульги, І. Беха, Т. Поніманської підкреслюється значення формування в дошкільних закладах емоційно сприятливого освітнього середовища, яке враховує емоційний досвід дитини та її чутливість до впливу літературного й культурного контексту.

Методичні напрацювання у цьому напрямі подані в роботах М. Бібко, О. Джежелей, Л. Варзацької, Т. Хомич, де акцентується увага на використанні традиційних та інноваційних методів роботи з казками, легендами й прислів'ями як ефективними засобами формування емоційної компетентності [26].

В. Сухомлинський розглядав фольклор як один із найважливіших засобів народної педагогіки, оскільки вважав його основою національного педагогічного виховання, в якому відображається життя народу, його звичаї, обряди та традиції, саме через нього діти засвоюють народну мову [51, с.79].

Український етнопедагог М. Стельмахович зазначав, що «виховний ідеал, цілі, завдання, зміст, принципи і засоби народної педагогіки знайшли своє відображення і втілення у рідній мові, фольклорі, національних звичаях, традиціях, святах, обрядах, символах і різних видах народного мистецтва, у дитячих народних іграх та іграшках, у живій практиці

трудового і сімейного виховання, у народних ремеслах і промислах, у родинно-побутовій культурі нашого народу» [48, с. 5].

С. Русова підкреслювала важливість виховання дітей за допомогою колискових, забавлянок, народних казок, ігор, пісень, лічилок і загадок. На її думку, саме такий підхід є правильним шляхом поступового прилучення дитини до національної культури українського народу та формування її етнічної самосвідомості [36].

На погляд вченої, лише національне виховання спроможне виховати цілісну, високоморальну особистість [6, с. 7].

У сучасному освітньому просторі визначну роль набуває поєднання нових методів виховання з традиціями народної педагогіки, фольклором, різними видами українського національного мистецтва. Народна творчість стає важливим чинником всебічного розвитку особистості дитини дошкільного віку, одним із засобів формування здорової емоційної сфери, реалізуючи виховні завдання на національному ґрунті [36]. Український народний фольклор відкриває широкі можливості для емоційного розвитку, адже у доступній та захопливій формі відтворює багатство емоційно-чуттєвого досвіду минулих поколінь.

Фольклорні твори створені так, щоб дитина легко сприймала їх зміст завдяки яскравим образам, ритмічності мовлення та доречним зачинам («Жили-були...», «Одного разу...», «Колись-то давно», «Не за нашої пам'яті»), які налаштовують на особливий емоційний лад. Це сприяє формуванню уявлень про добро і зло, справедливість, взаємодопомогу та дружбу. Так, казка про «Козака Вуса», легенди про героїчні подвиги козаків або оповіді про мудрість старших поколінь містять глибокий моральний та емоційний зміст, виховуючи у дітей патріотизм і здатність до емпатії.

Таким чином, український народний фольклор є носієм глибоких емоційних сенсів, моральних цінностей, естетичних переживань. Фольклорні тексти, зокрема народні казки, легенди, перекази, прислів'я,

загадки та обрядові пісні, є своєрідним містком між внутрішнім світом дитини і багатовіковою мудрістю народу [26].

Фольклор має свої, тільки йому притаманні особливості, що відрізняють його від літератури та інших видів мистецтва, а саме: усна форма творення й побутування; втілення народної ідеології; традиційність; варіантність (фольклор не має незмінних форм); колективність; анонімність [8, с.61; 25].

Український фольклор різноманітний за жанровою характеристикою. Увесь фольклор умовно поділяють на прозовий та поетичний. Прозовий фольклор складається з двох великих груп: художня проза (різні види казок: про тварин, героїко-фантастичні та чарівні, соціально- побутові, кумулятивні казки, небилиці) та документальна проза (неказкова: легенди, перекази, оповідки, народні оповідання).

До поетичної народної творчості належать:

- малі фольклорні жанри або параміографія (забавлянки, утішки, лічилки, прозивалки, мирилки, примовки, скоромовки, чистомовки, загадки, прислів'я, приказки, побажання, каламбури, вітання тощо);

- народні пісні (обрядові, колискові, побутові, історичні, соціально- побутові, коломийки).

Окремий жанр українського фольклору складають народні ігри: дидактичні, рухливі з обмеженим мовленнєвим текстом, рухливі хороводні, ігри мовленнєвої спрямованості, обрядові, звичаєві, історичної спрямованості, ігри з відображенням трудових процесів та побуту народу.

Вчені відокремлюють дитячі фольклорні жанри. Термін «дитячий фольклор» з'явивсь у фольклористиці у 20-х роках 20 сторіччя. Однак і сьогодні в теорії дитячого фольклору дискусійним залишається питання, які ж саме жанри слід вважати власне «дитячими» [25].

Дослідники (В. Г. Бойко, Л. М. Кіліченко, П. Я. Лещенко, І. М. Проценко та інші) наголошують, що дитячий фольклор умовно поділяється на три групи:

1) тексти, створені дорослими для дітей (колискові пісні, пестушки, потішки, забавлянки, небилиці, казки про тварин, чарівні казки, бувальщини, билиці),

2) твори, які перейшли у дитячий фольклор із загального фольклорного доробку (заклички, примовки, приспівки, ігрові пісні),;

3) твори самих дітей (дражнилки, прозивалки тощо).

Основним критерієм відбору є функціональне призначення: це твори, які існують лише в дитячому середовищі, а також ті, що не розраховані на сторонніх слухачів і виконуються дорослими виключно для дитини - здебільшого немовляти або малюка віком до 4–6 років. Дитячий фольклор має свою специфіку: він узгоджується з віковими особливостями дітей у доборі тем, образів та ідей; поєднує словесний матеріал з ігровими елементами та рухами; у більшості випадків характеризується вираженою виховною спрямованістю [13].

Українська народна казка є одним із найулюбленіших жанрів дошкільників. Вона легко сприймається дітьми завдяки своїй образності, художнім засобам (алегорії, гіперболізації тощо), повторюваності, сталим словесним формулам, яскравим емоційним персонажам.

Видатний педагог К. Ушинський особливе значення надавав народній казці. Він наголошував, що цінність казки полягає в тому, що вона спонукає дитину до виявлення бажання віддатися вільній грі словом, вона надає бурхливу силу для фантазування [46].

С. Русова зазначала: «Казка й дитина щось таке споріднене, вони так одне з другим зрослися..., бо вона природно відповідає вимогам дитячого розуму, а ті людські відносини по казках такі прості й зрозумілі, що дитина може щиро спочувати лихові й недолі, радіти перемозі й щастю казкових героїв. Тут уперше прокидається дитяча увага до людей, спочуття до їх долі, зростає глибока сердечна любов до усього вбогого, до краси й добра. Так само як в думках дитини, так і в казці наче нема нічого надзвичайного...

Зате усе живе, усе має почуття, знає правду, усе повне якогось чарівного життя - й квітка, й береза, й пташки, й звірі, й вітер, і вода...» [44, с. 347].

Серед жанрів фольклору В. Сухомлинський також особливу роль відводив народній казці, стверджуючи, що вона допомагає дітям зрозуміти красу рідної мови, засвоїти народну мудрість [51, с.79]. Він з великою теплотою писав про тих, хто вміє розкрити дітям істину через казку, і висловлював занепокоєння, що "в багатьох сім'ях зникає ця краса, ця чарівність дитинства - бабусині казки, і від цього світ дитинства стає бідним".) [48, с. 30].

У народних казках немає відкритого формулювання моральних норм чи чітких принципів. Не даючи визначень понять „добро” і „зло”, казка представляє їх у предметно-образній, художній формі [13, с. 7-8].

Яскраві образи без зайвого моралізування, що карбуються у свідомості дитини, є потужною виховною силою. Для конкретнішого й сильнішого сприйняття існує необхідний контраст між злим, хитрим, підступним і правдивим, чесним, добрим. За хороші вчинки герої отримують нагороди: увагу, прихильність, дружбу, подяку та багатство. За погані - розплачуються, втрачаючи владу, зазнаючи осуду, перетворюючись на злих тварин або камінь. Дошкільники сприймають такий логічний результат сюжету як живу реальність, порівнюють його з власним досвідом і висловлюють своє ставлення.

Слухаючи казки, діти не лише вчаться співпереживати, а й починають розуміти зв'язок між емоціями та поведінкою. Використання методичних прийомів, що допомагають аналізувати вчинки персонажів, розпізнавати їхні почуття та мотиви, сприяє формуванню у дітей моральних і етичних уявлень.

Хоча діти знають, що насправді казка – це вигадка, на підсвідомому рівні вони продовжують вірити у казкових істот, у реальність змальованих подій. Тому казка є провідним засобом у створенні в них гарного настрою, оптимізму, віри у свої сили, розвитку моральних якостей, вихованості,

відповідальності та дисциплінованості, вміння товаришувати, людяності та емпатії. («Бабина та дідова дочка», «Пані Метелиця», «Котигорошко», «Івасик-Телесик» та ін.) [35, с. 85].

Особливе місце посідають казки про тварин - одна з найдавніших форм народної творчості. Уявні персонажі, які діють і відчують як люди, допомагають дітям зрозуміти емоційні мотиви поведінки. Наприклад, у казці «Лисиця та Їжак» кожен герой уособлює певні риси характеру та почуття: хитрість, обережність, страх, радість. Аналіз подібних творів сприяє розвитку вміння розпізнавати емоції та мотиви, а також формує усвідомлення морального вибору.

Казки «Лисиця та Їжак», «Лисиця та журавель», «Дві білки та Лисиця» завдяки своїй лаконічності, наочності та зрозумілому змісту стають ефективним підґрунтям для емоційно-пізнавальної роботи з дітьми. Під час обговорення педагог ставить запитання, що допомагають усвідомити мотиви поведінки героїв та розпізнати їхні почуття: «Які емоції відчувала Лисиця?», «Чи була вона відвертою у своїх намірах?», «Чому Їжак їй не довіряє?». Такі запитання розвивають у дітей навички емоційної рефлексії, здатність співпереживати, а також вміння розрізняти щирість і фальш.

Ефективним засобом роботи з дітьми є використання легенд, у яких поєднано історичний контекст і елементи фантастики. Наприклад, легенда «Як мати стала зозулею» розкриває складні родинні стосунки, пробуджує співчуття до героїв, допомагає усвідомити значення турботи та взаємопідтримки. Запитання, що спрямовують дітей на емоційне занурення в сюжет, сприяють розвитку емпатії та морального мислення. Методичний аналіз твору через такі питання, як «Яким було ставлення матері до дітей?», «Чому вона перетворилася на птаха?», «Які почуття переживали діти наприкінці?», дає змогу глибше усвідомити емоційну цінність родинних зв'язків, важливість взаємної поваги та турботи [26].

Українські народні прислів'я та приказки також відіграють важливу роль у формуванні емоційної сфери дітей. Різкої межі між прислів'ями та

приказками не існує, тому їх розглядають як один жанр. Різниця між ними полягає хіба в тому, що приказки будуються як одночленні речення, а прислів'я більш розгорнуті. Ці короткі влучні вислови як концентрат емоційно-морального досвіду поколінь, передають оцінку поведінки, ставлення до життєвих ситуацій, почуттів і норм людського співжиття.

Прислів'я та приказки сформульовані стисло, з образною емоційністю, що сприяє легкому запам'ятовуванню. Народні прислів'я як згустки людських поглядів на сутність особистості та її розвиток є вагомим виховуючим фактором. У них гармонійно поєднується мовленнєва досконалість думки і почуття, що й визначає їх перетворювальну дієвість. Вони застерігають дитину від таких серйозних моральних пороків і вад, як підступність, нещирість і хитрість ("Не копай другому яму, бо сам у неї впадеш", "Хитрощами довго не проживеш"), скупість ("Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить"), нечесність ("Поганому виду нема стыду", "Що собі не мило, то й людям не зич", "Краще не обіцяти, як слова не здержати").

Виховна сила прислів'їв та приказок полягає в афективних елементах: вони діють не стільки доказами, скільки навіюванням [13].

Наприклад:

- «У лиху годину пізнаєш вірного друга» - формує уявлення про справжню дружбу;
- «Не кажи гоп, поки не перескочиш»; «Поспішиш – людей насмішиш» - навчає обачності, терпінню та вмінню зважено підходити до будь-якої справи;
- «Як посієш, так і пожнеш» - вчить бути старанним, відповідальним і тоді матимеш успіх.
- «Щира праця — дітям в забаву» - викликає позитивні емоції щодо праці.

Під час обговорення прислів'їв педагог може ставити запитання:

- Яке почуття викликає це прислів'я?
- У якій життєвій ситуації його можна використати?

- Як би ти вчинив/вчинила на місці героя прислів'я?

Дієвими є вправи:

- «Закінчи прислів'я за змістом» (розвиток емоційного прогнозування);
- «Живі прислів'я» (інсценування) - діти в групах показують невеличку сценку за змістом прислів'я, а інші відгадують, яке саме.

Якщо навчити дитину використовувати під час її мовлення приказки та прислів'я, то вона зможе більш ясно та лаконічно демонструвати свої почуття та думки. Характеристика предмета стає більш яскравою [20, с. 74].

Богуш підкреслює, для того щоб прислів'я увійшли в активний словник дитини, вихователю потрібно постійно стимулювати дітей до вживання їх в активній мовленевій практиці як на заняттях, так і в повсякденному житті [7, с. 74].

К. Ушинський вважав, що твори малих фольклорних жанрів (приказки, примовки, скоромовки, загадки, утішки) доречно використовувати вихователям як маленькі розумові задачі, посильні для дітей, а також, роз'яснюючи дітям щось корисне і захоплююче, тим самим сприяючи формуванню високих моральних якостей. К. Ушинський попереджав проти моралізування, яке може викликати у вихованців лише негативні емоції [25, с. 74].

Цікавим фольклорним жанром є загадки. Загадки - це короткі поетичні запитання, у яких приховано описуються предмети чи явища, подані через інші образи завдяки їхній схожості або спільним властивостям, іноді - ледь помітним. Основне призначення загадок - оцінка знань людини, її спостережливості, кмітливості, допитливості. У старших дошкільників відгадування загадок допомагає уточнювати уявлення про предмети, їх ознаки, усвідомлювати шляхом порівняння зв'язки між ними, узагальнювати окремі ознаки. Загадки вчать дітей мислити образами, картинами, розуміти переносне значення слів, висловів, розвивають у дітей «поетичний погляд на дійсність» [7, с. 74; 11].

Під час їх розгадування дитина здійснює низку мисленнєвих операцій: аналіз, синтез, порівняння, доведення та узагальнення. Цікава побудова загадки та несподівана відгадка пробуджують у дітей позитивні емоції й приносять задоволення [13].

Повсякденне життя – широке поле для використання загадок у роботі з дошкільниками. Загадки можна використовувати в усіх режимових моментах. Наприклад, на прогулянці коли раптово подув вітер, у пригоді стане загадка: «По широким ріднім краю невидимкою літає» (Вітер), або якщо чорна хмара вкрила небо, вихователь загадує загадку: «Летить орлиця по синьому небу, крила розкрила – сонце закрила» (Хмара) [7, с. 109].

Українські народні пісні також відіграють важливу роль у формуванні емоційної сфери дітей. Вони збагачують емоційний світ дитини мелодіями, ритмом і змістом, допомагаючи краще розуміти й виражати власні почуття, підтримують позитивний настрій і виховують чуйність та співчуття. У будь-якій пісні, незалежно від теми, завжди відчувається щирість і безпосередність, що зворушують і викликають співпереживання.

Народні пісні, особливо колискові, веснянки, обрядові пісні, несуть глибокий емоційний зміст. Вони заспокоюють, вселяють упевненість, створюють атмосферу затишку й любові. Колискові пісні - один із перших способів формування емоційного зв'язку між дитиною і дорослим. Наприклад, у колисковій «Ой ходить сон коло вікон» передаються ніжність, турбота, бажання добра. Ці пісні можна використовувати не тільки перед сном, а й у ранкових або релаксаційних вправах. Веснянки й обрядові пісні залучають дітей до спільної емоційної дії, сприяють формуванню колективних переживань, позитивного емоційного фону [26].

Проста мелодія та ритмічна структура тексту допомагають легко запам'ятовувати та відтворювати пісні. Для дошкільнят характерне синтетичне, асоціативне сприйняття, тому знайомство з поетичним світом народних мелодій сприяє засвоєнню дітьми образно-емоційної та музично-інтонаційної системи, що є характерною для українського народу.

Активізація емоційної сфери дитини під впливом музики сприяє виникненню й вияву високоморальних почуттів та розвитку духовності, оскільки у народних піснях гармонійно поєднуються глибокі думки й почуття, виражені як у словах, так і в мелодії. Народне музичне мистецтво концентрує в собі та передає дітям емоційний досвід минулих поколінь [13].

Дієвими є вправи:

- «Яка пісня відповідає цьому почуттю?» (розвиток емоційної ідентифікації);
- «Намалюй настрої пісні» (візуалізація емоцій);
- «Заспівай колискову у своїй інтонації» (емоційна саморегуляція).

Українські народні ігри, заклички та скоромовки є невід'ємною частиною усної народної творчості, що має потужний вплив на розвиток емоційної сфери дітей дошкільного віку. Через активну діяльність у вигляді рухливих ігор, повторюваних словесних формул, ритмічних закличок і швидкісних скоромовок діти не лише розвивають координацію і мовленнєві навички, а й вчаться розпізнавати і виражати власні емоції.

Рухливі народні ігри, наприклад «Квач», «Переймися», «Гуси-лебеді», включають правила, які стимулюють розвиток емоційної саморегуляції, чесності та справедливості, що є важливими моральними якостями для дитини. Заклички супроводжують початок гри або певні її етапи, сприяючи емоційному налаштуванню, підняттю настрою, а скоромовки розвивають мовленнєву швидкість і гнучкість, що також пов'язано з емоційною виразністю та контролем.

Окрім фізичного руху, ці фольклорні жанри мають потужний виховний потенціал, бо в них концентруються елементи співпереживання, підтримки, взаємодопомоги, що формують у дітей основи емпатії та соціальної відповідальності. Спільне виконання народних ігор і закличок сприяє зміцненню комунікативних навичок, збагаченню емоційного досвіду, підвищенню рівня психологічного комфорту і почуття безпеки [26].

Окремі ігри створюють цілі сюжетні дійства, своєрідні дитячі вистави просто неба, серед природи. Діалоги дійових осіб сповнені поетичними, зокрема й віршованими текстами, багатими народнопоетичними звертаннями. У цьому театрі немає сторонніх глядачів – усім учасникам відведена посильна роль [13, с. 7-8]. Через зміну ролей і емоційні реакції на дії інших учасників дитина поступово усвідомлює свої почуття та вчиться їх регулювати. У процесі спільної гри формується позитивне ставлення до оточення, розвиваються почуття радості, довіри, дружелюбності, а також виховуються терпимість і вміння контролювати себе.

Наприклад:

- «Подоланочка» – вчить ніжності, співпереживання, залучає до ритуального співу.
- «Гуси-гуси, га-га-га» – допомагає дитині пережити емоції напруги та розрядки (страху й радості).
- «Котилася торба з високого горба» – навчає спілкуванню, очікуванню та радісному передчуттю.

Особливе місце серед цих жанрів займають заклички, які є короткими ритмічними творами, що звертаються до природних сил — сонця, дощу, весни. Вони вчать дітей виражати надію, прохання, радість і викликають відчуття єднання з природою. Наприклад, такі заклички як «Весно, весно, прийди!» чи «Іди, іди, дощику» сприяють емоційному розкриттю та творчій уяві. Педагог може запропонувати дітям намалювати образи, до яких звертаються ці заклички, або вигадати власні, що стимулює розвиток емоційного вираження через мову та мистецтво [26].

Не менш важливу роль відіграють скоромовки, які допомагають розвивати не лише артикуляцію і дикцію, а й емоційність мовлення через інтонацію, ритм і гру голосу. Це віртуозні та веселі ігри, суть яких полягає у швидкому повторенні жартівливих фраз і віршів. Але вимовити їх дуже складно, якщо не має належної практики. Для того, щоб чітко та швидко

вимовити скоромовку, потрібно спочатку її завчити та повторювати дуже повільно багато разів. Це допомагає мовному апарату звикнути до такої складної роботи та виконувати її у будь-якому темпі.

У скоромовці суть фрази не грає майже ніякого значення. Головним тут є підбір та розстановка таких слів, при вимові яких дитина має докласти певних зусиль. Це сприяє правильній артикуляції, дикції та розвитку зв'язного мовлення в цілому [20, с. 74].

Веселі, динамічні тексти викликають у дітей сміх, радість і задоволення від подолання складнощів, що позитивно впливає на емоційний стан і впевненість у власних силах.:

- «Бабин біб розцвів у дощ, буде бабі біб у борщ»
- «Петрик півника піймав, приповів, приголубив, прикусив і промовляв...»
- «Скрегоче сорока строката, кароока. У ворони прохає оборони: «Хто йде – не мине: сполохне мене!»

Педагог може варіювати темп, силу голосу, інтонацію, закликаючи дітей передати емоційний стан персонажа або вигадати свій варіант продовження.

Можна запропонувати такі методичні прийоми, як:

- Розігрування гри з емоційним фокусом (який настрій у героїв?).
- Емоційне озвучення заклички - «скажи, ніби ти дуже просиш, сердито, весело, ніжно».
- Інтонаційне змагання - хто веселіше/смішніше/спокійніше вимовить скоромовку?
- Обговорення емоцій після гри: «Як ти почувався під час гри?», «Що найбільше сподобалося?», «Коли було весело, а коли - трохи страшно?».

Такі підходи розширюють дитячий емоційний словник, сприяють формуванню чутливості до емоційних станів інших і власних переживань. Діти вчаться не лише розпізнавати емоції, а й виражати їх через слово, інтонацію, рух, що є основою для розвитку емоційної саморегуляції.

Значний внесок у розвиток емоційної культури дошкільників роблять твори В. Сухомлинського. Педагог неодноразово підкреслював, що дитинство повинно стати школою виховання емоційної культури дітей, емоційної тонкості, культури стосунків між людьми [31, с. 45].

Художні мініатюри, написані В. Сухомлинським для дітей, охоплюють різні аспекти формування й розвитку дитини. Зокрема, у казці «Крилата квітка» виховна мета спрямована на виховання радісного відчуття від спілкування з оточуючими; у казці «Куди поспішали мурашки» висвітлюються питання виховання товарищескості, бажання допомагати один одному, турботливості. А у казці «Як Білочка Дятла врятувала» розкриваються питання виховання вміння співчувати чужій біді, допомагати в скрутну хвилину [46].

Казки-оповідання В. Сухомлинського, такі як «Сьома дочка», «Красиві слова і красиве діло», «Глуха дівчинка», насичені емоційними станами героїв, але не мають прямого моралізаторства. Вони спрямовані на те, щоб діти самостійно пережили почуття героїв і зробили власні висновки.

Робота з такими творами має включати не лише бесіди за змістом, а й вправи на співвіднесення емоцій з конкретними словами й діями героїв. Наприклад, під час роботи з твором «Сьома дочка» доцільно зосередити увагу дітей на поведінці кожної з героїнь, проаналізувати, хто справді виявляв турботу, а хто лише прикривався красивими словами. Запитання типу «Які вчинки свідчать про справжні почуття?», «Чи можна сказати, що героїня любить маму лише за її слова?» допомагають дітям зробити моральні висновки й навчитися розпізнавати щирість [26].

Важливо зазначити, що на кінець старшого дошкільного віку дитина оволодіває навичками розгорнутого, послідовного, логічного зв'язного

мовлення. Воно розвивається у дітей на п'ятому році життя і стає панівним у старшому дошкільному віці. Сформованість монологічної компетенції означає, що дитина вміє переказувати художні тексти, складати розповіді як за планом виховательки, так і самостійно; розповідати за змістом художніх творів, казок, картин тощо. Ознайомлення дітей та розвиток зв'язного мовлення відбувається в художньо-мовленнєвій діяльності [5, с. 11].

На думку А.Богущ, одним із провідних засобів цієї діяльності є твори усної народної творчості (український фольклор) [4, с. 263].

Дуже важливо на заняттях з художньої літератури та розвитку мовлення дотримуватись принципу оцінки виразності мовлення. Він означає розуміння внутрішнього світу людини, втіленого в мові, та вміння висловлювати свої емоції і почуття. Цей принцип реалізується за допомогою спеціальних методів і прийомів. Дітей дошкільного віку вчать емоційно сприймати зміст художніх творів, відчувати їхній характер (радісний, урочистий, сумний, серйозний, суворий, веселий, жартівливий), помічати особливості літературної мови (епітети, повтори, образні вирази), передавати своє ставлення до змісту, персонажів твору, вчать виразно декламувати вірші, користуватись емоційно виразними засобами інтонації [3, с. 68].

При підборі фольклорних, літературних та театральних зразків для читання чи драматизації, треба враховувати певні вимоги до твору: наповнення твору подіями, вчинками, намірами, які несуть моральні та гуманні риси характеру; сприяння змісту моральному та естетичному вихованню; наявність виразних художніх засобів; чіткість і простота композиції, конкретність зображення героїв; доступність (врахування специфіки віку); невеликий обсяг; відображення подій знайомого середовища або такого, в якому живуть діти (умови великого міста, селища тощо).

Кожний фольклорний твір впливає на дитину з трьох боків: інформує про щось нове, дає їй нові знання; виховує – духовно, розумово, морально, естетично, емоційно; збагачує, уточнює і активізує словник дитини.

На думку А.М. Богуш, діти, виховані на фольклорі, здебільшого є чутливішими до художньо-образного слова. Вчена стверджує, що «розвиток дитини поза фольклором тільки в межах побутового спілкування... гальмує розвиток духовного начала, містить небезпеку закріплення підсвідомої орієнтації вже змалку переважно на задоволення утилітарних потреб» [24].

О. Кононко підкреслює, що духовно-практичні знання, закладені у казках, міфах та легендах, формують у дитини цілісне уявлення про світ і навчають її ставленню до природи, людей та самої себе відповідно до культурних норм і цінностей. Фольклорні образи відкривають дитині правила й закони життя, допомагають вибудовувати стратегію поведінки, засновану на усвідомленні цінності кожної дії, її змісту та значення як засобу регуляції стосунків і досягнення бажаного результату. Завдяки цьому дитина дошкільного віку засвоює основні ціннісні орієнтири, уособлені в образах добра, правди та краси [29, с. 18].

У дошкільному віці відбувається процес соціалізації дитини завдяки інституту соціальних ролей, серед яких особливе місце посідає національна роль, що формується вже на перших етапах соціалізації особистості.

О. Монке звертає увагу, що важливу роль у формуванні національного менталітету й духовного світу дитини відіграють книги, що написані багатою, виразною та живою рідною мовою. Вона пише: «Особливо цінним у цьому відношенні є український фольклор, який акумулює в собі не тільки квінтесенцію національного досвіду, а й витончену влучність та точність рідної мови. Прислів'я, приказки, приповідки та казки відображають національну ментальність, морально-духовний кодекс і життєву мудрість, накопичену народом протягом століть. Саме тому виховання й навчання дитини варто будувати передусім на творах українських письменників і національному фольклорі [38, с. 14].

Використання фольклорних творів у роботі з дітьми передбачає різні методичні прийоми:

1. Слухання та читання з емоційною інтонацією – педагог передає настрій казки, відтворює голосом емоції та почуття персонажів, що допомагає дітям глибше занурюватися у зміст та події твору.
2. Обговорення почуттів героїв – після прочитання ставляться запитання, які стимулюють дітей аналізувати внутрішній стан персонажів (наприклад: «Що відчував козак, коли переміг ворога?», «Чому лисиця поводитися хитро і які емоції при цьому відчувала?»).
3. Творчі завдання – створення ілюстрацій, власних казкових історій за мотивами народних творів, драматизація сюжетів, що сприяє глибшому переживанню дітьми емоцій та закріпленню навичок вираження почуттів.
4. Ігри на розвиток емпатії – вправи, у яких діти вчаться розпізнавати емоції однолітків за мімікою, жестами, словами, а також інтерпретувати емоційні ситуації персонажів фольклорних творів.

Сучасні українські педагоги, зокрема О. Савченко, Л. Варзацька, А. Богуш, наголошують на застосування комплексного підходу у роботі з фольклором, який охоплює читання, обговорення, ігри та творчі завдання. Такий підхід не тільки розвиває мовлення та мислення, а й поглиблює емоційний розвиток дитини.

У процесі роботи зі старшими дошкільниками педагогам потрібно застосовувати різноманітні форми і методи, які стимулюють дитячу активність і переживання: інсценування, драматизація, використання наочності (картинки, іграшки), музичний супровід, що підсилює емоційний ефект; складання власних історій за мотивами прочитаних творів, малювання ілюстрацій до подій. Подібні заняття допомагають глибше емоційно зануритися в сюжет, формують яскраві емоційні образи та збагачують словниковий запас дитини у сфері почуттів. Наприклад, діти

можуть інсценізувати зустріч Лисиці й Їжака, або Лисиці та Журавля, вигадуючи діалоги, які передають їхній емоційний стан.

У роботі з фольклором важливо зважати на індивідуальні особливості дітей - рівень розвитку їхньої емоційної сфери, темперамент та чутливість. Це сприяє підвищенню ефективності виховного процесу й створенню позитивної емоційної атмосфери в групі [26].

Корисними і сучасними залишаються педагогічні поради С. Русової вихователям дошкільних навчальних закладів:

- у ході навчання широко використовуйте вроджену здатність дитини до переймання, наслідування;
- пропонуйте їй лише емоційно-позитивні і доступні зразки;
- у процесі виховання орієнтуйтеся на соціальний інстинкт - співчуття і співпереживання іншим;

широко використовуйте в роботі з дітьми кращі зразки художніх творів та надбання народної педагогіки, народної культури [6, с. 11].

Педагог, який вміло підбирає фольклорний матеріал і володіє арсеналом методичних прийомів, може створити для дитини безпечне емоційне середовище, в якому вона має змогу проявляти себе, навчатися розуміти емоції інших та співіснувати в гармонії з колективом. Надзвичайно важливо, щоб емоційний досвід дитини формувався природно, через залучення до гри, діалогу, творчості - саме такі умови створює український народний фольклор.

Окрім того, застосування народних жанрів у роботі з дошкільниками сприяє розвитку уяви, гнучкості мислення та здатності до творчої гри. Елементи фольклору органічно інтегруються у різні види діяльності: образотворчу, музичну, театралізовану, мовленнєву, що забезпечує міждисциплінарний підхід до формування емоційної компетентності.

Підсумовуючи викладене вище, визначимо головні функції українського народного фольклору при роботі з дітьми старшого дошкільного віку:

- пізнавальна: розширює знання дітей про природу, суспільні явища, традиції та звичаї українців; допомагає засвоювати доступні уявлення про історичне минуле та культуру свого народу.
- виховна: формує уявлення про моральні цінності (добро, справедливість, працьовитість, дружбу, чесність); виховує почуття любові до рідних, шани до праці, поваги до старших.
- емоційно-естетична: розвиває емоційно-чуттєву сферу, естетичний смак, любов до краси слова, музики, народної пісні.
- мовленнєво-розвивальна: збагачує словниковий запас, розвиває зв'язне мовлення, виразність, інтонаційну гнучкість; сприяє формуванню образного мислення, емоційної чутливості та ритмічності, пам'яті, стимулює пам'ять, увагу, уяву, фантазію;
- соціалізуюча: навчає нормам спільного життя, співпраці, колективної взаємодії; сприяє формуванню почуття національної ідентичності.
- комунікативна: допомагає розвивати навички спілкування через діалогічне мовлення в іграх, піснях, лічилках, забавлянках тощо.
- розважальна: забезпечує позитивні емоції, радість, захоплення; створює веселий настрій, сприяє організації дозвілля у формі ігор, забав.

Резюмуючи викладений матеріал, важливо зазначити, що українські народні казки, легенди, перекази, прислів'я, пісні, а також твори В.Сухомлинського, написані у фольклорному стилі, є надзвичайно цінним і потужним інструментом для формування емоційної сфери старших дошкільників. Завдяки багатому образному змісту, глибокому морально-етичному наповненню та виразній емоційності ці твори формують у дітей співчуття, чуйність, емпатійність, виховують любов до природи та ближнього. Народний фольклор надає дитині можливість проживати у зрозумілому й безпечному контексті широкий спектр емоцій - від радості й захоплення до смутку та співчуття, що закладає основу для подальшого соціального й морального становлення особистості [26].

Активне використання фольклорних творів у педагогічній роботі допомагає дітям розвивати свій емоційний словник, збагачувати уявлення про моральні цінності та вчитися краще розуміти себе й інших.

Використання таких методичних прийомів, як бесіди, евристичні запитання, вправи для розпізнавання емоцій персонажів, інсценізації та творчі завдання, дозволяє дітям глибше занурюватися в зміст творів. Завдяки цьому вони вчаться не лише розуміти й висловлювати власні почуття, а й розвивають важливі соціальні навички, необхідні для успішної міжособистісної взаємодії.

Перспективними напрямками подальших досліджень у цій галузі є розроблення інтегрованих методик формування емоційної компетентності дошкільників засобами фольклору, удосконалення системи запитань і завдань для проведення евристичних бесід, а також створення сучасних електронних дидактичних ресурсів на основі української усної народної творчості. Важливим залишається проведення емпіричних досліджень ефективності різних фольклорних підходів і методів, їх адаптація до індивідуальних особливостей дітей та специфіки різних освітніх контекстів.

Таким чином, український народний фольклор і методики його використання у виховному процесі мають величезний потенціал для формування гармонійної, емоційно розвиненої, морально свідомої особистості, здатної до співчуття, взаємодії і творчості. Цей напрям є актуальним і важливим для сучасної дошкільної педагогіки і заслуговує на подальше ґрунтовне дослідження та практичне впровадження.

Висновки до першого розділу

У процесі розгляду теоретичних засад проблеми розвитку емоційної сфери старших дошкільників з'ясували сутність та особливості застосування різних жанрів українського фольклору у виховній та розвивальній діяльності. Відповідно до цього:

1. Розглянули поняття та структуру емоційної сфери особистості в наукових дослідженнях.

2. Проаналізували вікові та психологічні особливості розвитку емоційної сфери старших дошкільників.

3. Розкрили сутність та важливість застосування кожного з фольклорних жанрів, їх вплив на емоційну сферу дитини, розвиток навичок та здібностей дошкільника.

4. Нами було з'ясовано, що український народний фольклор – це ефективний засіб виховання емоційності у дітей дошкільного віку. Він сприяє формуванню емпатії, емоційної чутливості та емоційної саморегуляції. Фольклорні жанри — казки, пісні, прислів'я, приказки, обрядові ігри - не лише передають морально-етичні та соціокультурні цінності, а й виконують функцію цілеспрямованого розвитку емоційної сфери дитини.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ НА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

2.1. Завдання, методика та організація дослідження.

Емоційний розвиток дітей дошкільного віку визначає їх психічний розвиток та сприяє успішному включенню дитини до суспільного життя. Отже, емоційний розвиток дитини в дошкільному, найбільш сенситивному періоді розвитку особистості має стати предметом підвищеної уваги педагогів та практичних психологів, що передбачає готовність педагогів та вихователів до емоційного розвитку дітей дошкільного віку.

Дослідження емоційної сфери у дітей дошкільного віку ускладнюється їх віковими особливостями. У дітей недостатній рівень життєвого досвіду, швидка стомлюваність, нерозуміння та абстрактність деяких моральних категорій тощо.

Емпіричне дослідження розвитку емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку (від 5 до 6) років засобами українського народного фольклору проводилось на базі ОЗДО «Ясла-садок» №274 Одеської міської ради у м. Одеса. У дослідженні прийняло участь 23 вихованця зі старшої дошкільної групи.

Мета цього дослідження: з'ясувати вплив фольклорних засобів на розвиток емоційної сфери старших дошкільників, а саме: на формування емоційної чутливості, емпатії та навичок емоційної регуляції у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження: сприяти розвитку сформованості емпатії та навичок емоційної регуляції, вдосконалювати комунікативні навички, вміння працювати в команді, розвинути пам'ять, мислення, розумову діяльність (вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, класифікувати); розвинути здатність творчо мислити і діяти.

Для оцінки рівнів розвитку емоційної сфери застосовувалися

стандартизовані методики, адаптовані до умов української освітньої практики: систематичне спостереження за емоційною поведінкою дітей у процесі сюжетно-рольових та колективних ігор, психодіагностичні вправи на розпізнавання емоційних станів за мімікою та інтонаціями, а також методики для оцінки емпатії та здатності до саморегуляції.

Методики цього дослідження: модифікована методика «Емоційні обличчя», модифікована методика «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці», методика «Мій настрій у кольорі» (Р.В. Павелків) [41, с. 74].

Також було проведено анкетування вихователів з метою визначення ступеня застосування різних жанрів українського фольклору в виховній та практичній діяльності для розвитку емоційної сфери старших дошкільників (приклад анкети наведений в Додатку А).

Анкетування вихователів (8 осіб) показало, що використання різних жанрів українського фольклору на заняттях відбувається систематично: 2 рази на тиждень. Найчастіше використовуються казки, прислів'я, приказки, загадки, лічилки. Метою цих занять є розвиток мовлення, формування моральних уявлень, розвиток емоційної сфери (співпереживання, емпатії).

Найчастіше для розвитку емоційної сфери дітей засобами фольклору використовуються такі форми роботи: бесіди після прочитання твору, інсценування казок, обговорення моральних ситуацій. Після систематичного використання фольклору за спостереженням вихователів діти стають більш емоційно відкритішими. Вихователі вважають, що корисними були б такі форми методичної підтримки як методичні рекомендації, збірники фольклорних матеріалів, семінари, тренінги по даній темі тощо.

Експериментальна частина дослідження складається з 3-х етапів:

1. Констатувальний: на цьому етапі відбувається вибір методик, за допомогою яких можливо виявити рівень сформованості емпатії у дітей старшого дошкільного віку (від 5 до 6 років). Була проведена первина

діагностика рівня сформованості емпатії та виявлення емоційного стану. У дослідженні приймають дві групи дітей: контрольна та експериментальна.

2. Формувальний: на цьому етапі розробляється та перевіряється методики проведення занять з використанням різних жанрів українського народного фольклору для формування емоційної чутливості, емпатії та навичок емоційної регуляції у дітей старшого дошкільного віку (від 5 до 6 років) в експериментальній групі.

3. Контрольний: після проведення занять з використанням українського народного фольклору, відбудеться вторинне (контрольне) діагностування рівня сформованості емпатії та виявлення емоційного стану у дітей старшого дошкільного віку (від 5 до 6 років). Даний етап проводиться для підтвердження ефективності занять з використанням різних жанрів українського народного фольклору для розвитку емпатії старших дошкільників.

Модифікована методика «Емоційні обличчя» спрямована на оцінку можливості адекватного пізнання емоційного стану, точність та якість цього пізнання (тонкі емоційні диференціювання), можливість співвіднесення з особистими переживаннями дитини. Методика складається з 2-х серій малюнків, які використовуються як стимулюючі матеріали.

1-а серія (3 зображення) складається з контурних (схематичних) зображень облич. У схематичному вигляді наводяться такі емоційні вирази: злість (гнів); сум (сум); радість. Емоційна експресія на контурних зображеннях позначена найбільш значущими елементами обличчя: характерним для кожного варіанта просторовим розташуванням кутів рота та положення брів.

2-я серія (14 зображень) містить у собі зображення конкретних осіб дітей (хлопчиків та дівчаток: по 7 зображень відповідно). У методиці використовуються зображення з такими емоційними виразами: явна радість; страх; сердитість; привітність; сором, вина; образа; здивування.

Модифікована методика «Вивчення розуміння емоційних станів

людей, зображених на картинці» спрямована на виявлення здатності дітей розуміти свої власні та людські емоційні стани. Для проведення дослідження підбираються картинки (світлини) із зображенням дітей та дорослих, у яких яскраво виражено емоційний стан як основних емоцій (радість, страх, гнів), так і їх відтінків, сюжетні картинки із зображенням позитивних та негативних вчинків дітей та дорослих.

Методика проводиться індивідуально з дитиною з використанням двох серій. В першій серії дитині пропонується дати відповідь на запитання про людські емоції («Хто зображений на картинці? Що він робить? Як він почувається? Як ти здогадався про це? Опиши картинку»); в другій серії дитині пропонуються запитання про прояв дитячих емоцій у різних життєвих ситуаціях (Що роблять діти (дорослі)? Як вони це роблять (дружно, сваряться, не звертають уваги один на одного тощо)? Як ти здогадався? Кому з них добре, а кому погано? Як ти здогадався?»).

При обробці результатів підраховують кількість вірних відповідей за кожною серією та за кожною картинкою. Виявляють, чи доступне дітям розуміння емоційних станів дорослих та однолітків, на які ознаки вони спираються, кого краще розуміють: дорослого чи однолітка. Запитання, викладені в двох серіях досліджень, допомагають порівняти уявлення дітей про емоційні стани людей у життєвих ситуаціях, як представленні в даній методиці.

Третя методика «Мій настрій у кольорі» (Р.В. Павелків) використовується для виявлення емоційного стану самої дитини. Дитині дається аркуш паперу з квадратами, чотири з яких замальовані у різні кольори (червоний, зелений, синій, чорний), п'ятий — не замальований.

Інструкція дитині: «Уяви собі, що замальовані квадратики означають настрої: червоний - радісний настрій; зелений - спокійний, упевнений настрій; синій - сумний настрій; чорний - тривожний настрій. Тобі потрібно замалювати чистий квадратик відповідно до свого настрою». Висновки про рівень емоційного стану: дуже високий, високий, середній, низький, дуже

низький. При обробці результатів їх можливо об'єднати: високий, середній та низький.

Проведення початкової діагностики дозволило поділити дітей старшого дошкільного віку на дві групи (критерієм поділу став визначений рівень сформованості емпатії)

1) Експериментальна група – діти, які мають недостатній розвиток сформованості емпатії: з ними в подальшому проводили розвиваючі заняття в використанні засобів українського народного фольклору;

2) Контрольна група – ті діти, у котрих рівень сформованості емпатії на достатньому рівні. Заняття з використанням фольклору з ними не проводились.

Так, контрольна група налічувала 12 вихованців, у тому числі 7 дівчат та 5 хлопчиків; експериментальна група налічувала 11 вихованців, у тому числі 6 дівчат та 5 хлопчиків. Загальна кількість дітей, прийнявших участь у експерименті, склала 23 дитини.

На формувальному етапі експерименту було реалізовано програму занять з використанням різних засобів українського народного фольклору, спрямованих на формування емоційної чутливості, емпатії та навичок емоційної регуляції у дітей старшого дошкільного віку.

Протягом восьми тижнів діти експериментальної групи брали участь у фольклорно-орієнтованих активностях. Заняття включали:

- колективне виконання пісень та колискових, під час яких діти тренували вираження позитивних емоцій, навички слухання та співпереживання;
- інсценізацію казкових сюжетів, що давала змогу проживати різні емоційні стани персонажів (страх, сміливість, доброту, співчуття) та відпрацьовувати їх регуляцію;
- ігри за народними мотивами (хороводні, обрядові), спрямовані на розвиток емоційної виразності, відчуття єдності та підтримки у групі;
- обговорення емоційних станів героїв казок і пісень, що

стимулювало вербалізацію власних почуттів та формування емпатійних реакцій.

Організація дослідження: програма розрахована на 20 занять.

Заняття 2-3 рази на тиждень.

Тривалість заняття 35- 40 хвилин. Кількість дітей в групі – 5-6.

Очікуваний результат: розвивальна програма сприятиме досягненню позитивних змін у розвитку сформованості емпатії та навичок емоційної регуляції, покращить комунікативні здібності, сприятиме розвитку зв'язного мовлення, пам'яті, уваги, мислення, покращить розумову діяльність (вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, класифікувати); вміння працювати в команді у дітей дошкільного віку.

Зміст програми наведено у Додатку Б.

Наприкінці всіх занять буде проводитись повторна діагностика для виявлення рівня сформованості емпатії та оцінки емоційного стану старших дошкільників. В контрольному етапі нашого дослідження для визначення рівня сформованості емпатії будуть використані ті самі методики, що були застосовані на констатувальному етапі.

2.2. Діагностика рівнів розвитку емоційної сфери старших дошкільників.

Для визначення рівня сформованості емпатії та вияву емоційного стану дошкільників у експериментальній та контрольній групі були використані три методики.

Аналіз отриманих результатів нашого дослідження за модифікованою методикою «Емоційні обличчя» показав, що у 30% дітей контрольної групи (КГ) та у 26% дітей експериментальної групи (ЕГ) розвиток сформованості емпатії та визначення емоційного стану виявився на високому рівні. Високий рівень цього показника свідчить про те, що дошкільники правильно розпізнають схеми з зображенням емоцій та співвідносять їх з особистими переживаннями.

Таблиця 2.1.

Результати за модифікованою методикою «Емоційні обличчя».

Рівень розвитку	КГ		ЕГ	
	%	кількість	%	кількість
Високий рівень	30	7	26	6
Середній рівень	13	3	9	2
Низький рівень	9	2	13	3
Усього	52	12	48	11

Також результати свідчать про те, що 13% дошкільників ЕГ та 9% КГ мали середній рівень сформованості емпатії, а 9% дошкільників КГ та 13% ЕГ виявили розвиток сформованості емпатії на низькому рівні. Це свідчить, про те, що дошкільники з низьким рівнем не можуть назвати та визначити запропоновані їм емоції, а навідні запитання не допомагають справитись дітям із завданнями.

Результати, отримані при використанні модифікованої методики «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці», наведені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати за модифікованою методикою «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці».

Рівень розвитку	КГ		ЕГ	
	%	кількість	%	кількість
Високий рівень	22	5	17	4
Середній рівень	22	5	17	4
Низький рівень	9	2	13	3
Усього	53	12	47	11

При аналізі результатів нашого дослідження, які наведені в таблиці. 2.2, встановлено, що 22% дошкільників КГ та 17% ЕГ показали високий рівень сформованості емпатії. Отримані дані свідчать про те, що дошкільники можуть зрозуміти емоційний стан дорослих та однолітків. Середній рівень був визначений у 22% дошкільників КГ та 17% ЕГ. Низький рівень розвитку сформованості емпатії характерний для 9% дошкільникам КГ та 13% ЕГ. Це означає, що ці дошкільники не розуміють емоційний стан інших та не вміють контролювати власні емоції.

Результати дослідження за методикою «Мій настрій у кольорі» (для вияву емоційного стану дитини) наведені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати за методикою «Мій настрій у кольорі» (Р.В. Павелків).

Рівень розвитку	КГ		ЕГ	
	%	кількість	%	кількість
Високий рівень	22	5	13	3
Середній рівень	22	5	17	4
Низький рівень	9	2	17	4
Усього	53	12	47	11

Згідно з таблицею 2.3. 22% дошкільників КГ та 13% ЕГ мають високий рівень емоційного стану (радісний настрій). Також було виявлено, що у 22% дошкільників КГ та у 17% ЕГ емоційний стан визначився на середньому рівні (спокійний, упевнений настрій). 9% дошкільників КГ і 17% ЕГ мають емоційний стан на низькому рівні (сумний чи тривожний).

Загальні результати дослідження за всіма 3-ма використаними методиками представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Загальні результати за всіма методиками дослідження рівня сформованості емпатії та вияву емоційного настрою у дітей старшого дошкільного віку, % (констатувальний етап).

Рівень розвитку	Методика №1		Методика №2		Методика №3	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий рівень	30	26	22	17	22	13
Середній рівень	13	9	22	17	22	17
Низький рівень	9	13	9	13	9	17
Усього	52	48	53	47	53	47

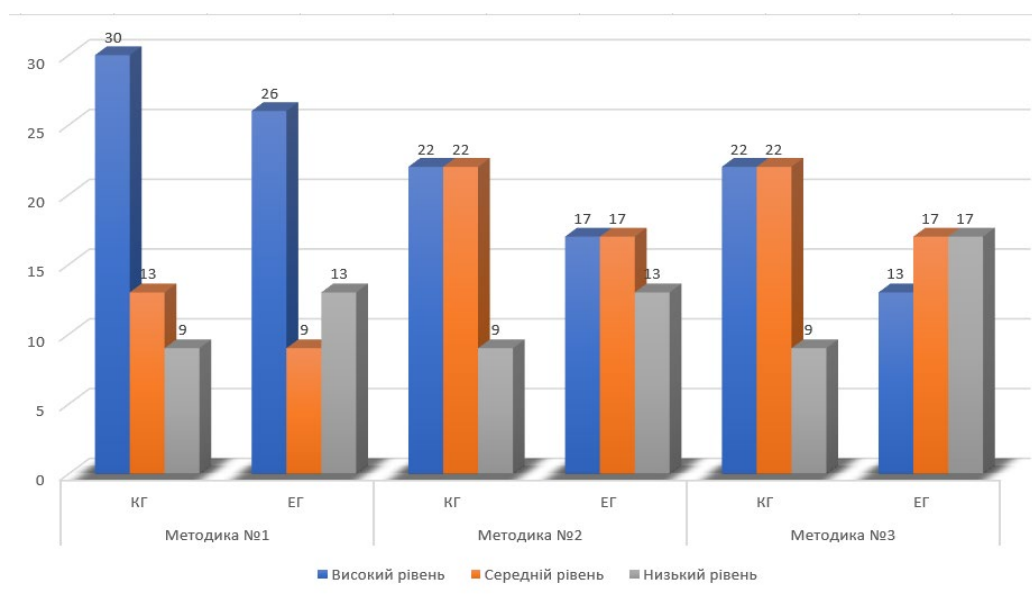

Рисунок 2.1. Загальні результати за всіма методиками дослідження сформованості емпатії та вияву емоційного настрою у дітей старшого дошкільного віку, % (констатувальний етап).

З результатів у таблиці 2.4 видно, що є несуттєві відмінності між показниками, отриманими за допомогою першої та другої методиками. Результати, отримані за допомогою другої методики, були дещо нижчими, ніж за першою методикою, а також спостерігається перерозподіл дошкільників КГ і ЕГ з низьким та середнім рівнем сформованості емпатії.

Для розвитку сформованості емпатії та навичок емоційної регуляції серед старших дошкільників нами був розроблений план занять з використання різних жанрів українського народного фольклору. Ця програма призначена для старших дошкільників з недостатнім рівнем сформованості емпатії та низьким емоційним станом, і буде проведена для дітей ЕГ. На нашу думку, саме за допомогою проведення розроблених фольклорно-орієнтованих занять рівень емоційної чутливості, співпереживання та навичок емоційної регуляції дітей в ЕГ значно підвищиться.

2.3. Аналіз та узагальнення результатів дослідження.

Після завершення програми з використанням українського народного фольклору для розвитку емоційної чутливості, емпатії та навичок емоційної регуляції старших дошкільнят, було проведене повторне діагностування.

З цією метою був використаний той самий комплекс методик, який був застосований на констатувальному етапі дослідження.

Результати дослідження за модифікованою методикою «Емоційні обличчя» наведені в таблиці. 2.5.

Таблиця 2.5

Результати дослідження за модифікованою методикою «Емоційні обличчя» (формульальний етап)

Рівень розвитку	КГ		ЕГ	
	%	кількість	%	кількість
Високий рівень	30	7	35	8
Середній рівень	13	3	9	2
Низький рівень	9	2	4	1
Усього	52	12	48	11

З таблиці 2.5 видно, що 30% дітей КГ та 35% ЕГ виявили високий рівень сформованості емпатії. Високий рівень свідчить про те, що діти вірно розпізнають основні емоції, які зображені на методичному матеріалі. Середній рівень сформованості емпатії мали 13% дітей КГ та 9% ЕГ. Показали низькі рівні сформованості емпатії 9% дітей КГ та 4% ЕГ, що свідчить про те, що діти не можуть назвати емоції, яка зображені на картинці, а навідні питання не допомагають дітям виконати завдання.

Результати дослідження, отримані за допомогою модифікованої методики «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці» на формульальному етапі, наведені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Результати дослідження за модифікованою методикою «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці» (формувальний етап)

Рівень розвитку	КГ		ЕГ	
	%	кількість	%	кількість
Високий рівень	26	6	30	7
Середній рівень	17	4	14	3
Низький рівень	9	2	4	1
Усього	52	12	48	11

З таблиці 2.6 видно, що 26% дітей КГ та 30% ЕГ показали високий рівень сформованості розпізнання емоцій. Це означає, що діти можуть зрозуміти емоційний стан дорослих та однолітків. Середній рівень сформованості емпатії показали 17% дітей КГ та 14% ЕГ. Це означає, що діти часто не розуміють емоційний стан інших людей, а розуміють його тільки, якщо це стосується спілкування дитини з близькими або з добре знайомими людьми. Низький рівень визначився у 9% дітей КГ та 4% ЕГ. Це свідчить, про неможливість зрозуміти емоційний стан інших.

У таблиці 2.7 наведені результати, отримані за допомогою методики «Мій настрій у кольорі» (Р.В. Павелків).

Таблиця 2.7

Результати дослідження за допомогою методики «Мій настрій у кольорі» (формувальний етап)

Рівень розвитку	КГ		ЕГ	
	%	кількість	%	кількість
Високий рівень	17	4	26	6
Середній рівень	26	6	18	4
Низький рівень	9	2	4	1
Усього	52	12	48	11

З таблиці 2.7 видно, що у 17% дітей КГ та у 26% ЕГ виявився високий рівень емоційного стану (радісний настрій). Також було виявлено, що у 26% дошкільників КГ та у 18% ЕГ емоційний стан визначився на середньому рівні (спокійний, упевнений настрій). 9% дошкільників КГ і 4% ЕГ мають емоційний стан на низькому рівні (сумний чи тривожний).

У таблиці 2.8 наведені загальні результати всіх методик дослідження.

Таблиця 2.8

Загальні результати за всіма методиками дослідження рівня сформованості емпатії та вияву емоційного настрою у дітей старшого дошкільного віку, % (формувальний етап).

Рівень розвитку	Методика №1		Методика №2		Методика №3	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий рівень	30	35	26	30	17	26
Середній рівень	13	9	17	14	26	18
Низький рівень	9	4	9	4	9	4
Усього	52	48	52	48	52	48

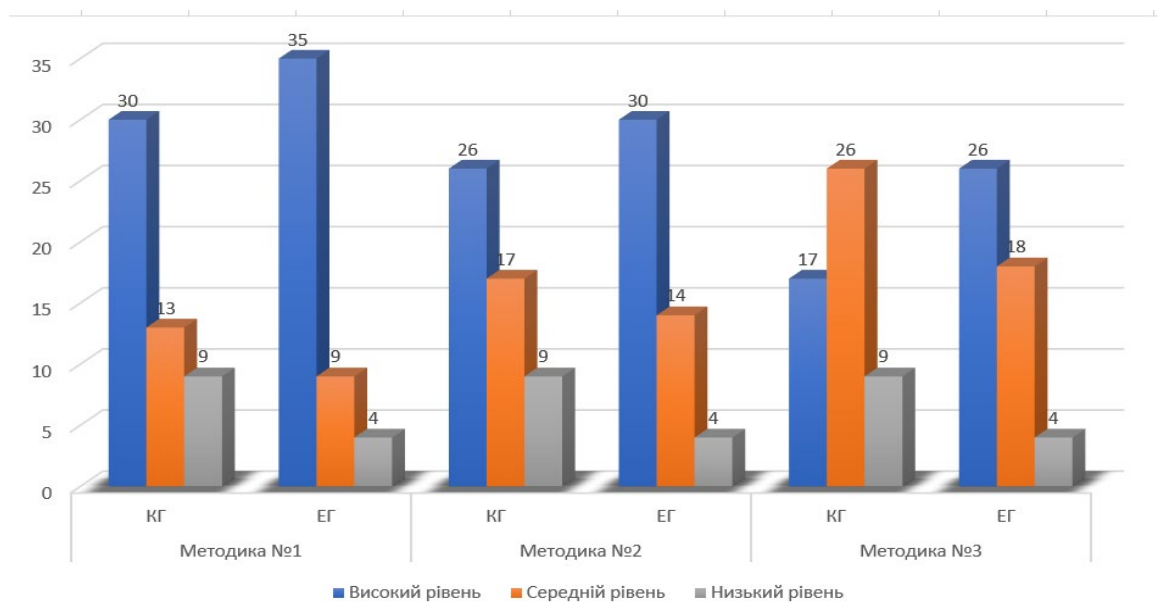

Рисунок 2.2. Загальні результати за всіма методиками дослідження сформованості емпатії та вияву емоційного настрою у дітей старшого дошкільного віку, %. (формувальний етап).

При аналізі даних таблиці 2.8, можна зробити висновок, що рівень сформованості емпатії в ЕГ почав перевищувати рівень в КГ після проведення занять з використанням різних жанрів українського фольклору.

Порівняння даних, отриманих на констатувальному і формувальному етапах, показало, що за результатами модифікованої методики «Емоційні обличчя» встановлено, що кількість дітей в ЕГ, які показали високий рівень вміння розуміти емоції оточуючих людей, зросла на 9% (2 дитини). У КГ кількість дітей з високим емоційним рівнем не змінилася.

За результатами модифікованої методики «Вивчення розуміння емоційних станів людей, зображених на картинці» виявлено, що показники ЕГ та КГ також змінилися. В ЕГ кількість дітей з високим рівнем емоційного розуміння зросла на 13% (3 дитини). У КГ діти з високим рівнем емоційного розвитку зросли на 4% (1 дитина).

За результатами методики «Мій настрій у кольорі» видно, що показники ЕГ та КГ також змінилися. В ЕГ кількість дітей з високим рівнем емоційного стану (радісний настрій) зросла на 13% (3 дитини). У КГ кількість дітей з високим рівнем емоційного стану зменшилось (радісний настрій) на 5% (1 дитина). Тому розроблена та перевірена програма з використанням різних жанрів українського народного фольклору сприяє розвитку емоційного співпереживання у дітей дошкільного віку.

Слід зазначити, що результати, отримані за допомогою використаних методик, доповнюють один одного, дозволяючи зробити висновок, що у дітей ЕГ значно покращився рівень сформованості емпатії, емоційного реагування, що проявляється у формуванні вмінь точно передавати емоції та почуття інших людей, а також співпереживати оточуючим. Тому розроблена програма занять з використанням різних жанрів українського фольклору сприяє розвитку емоційного співпереживання, емоційної чутливості та навичок емоційної регуляції у старших дошкільників і може вважатися ефективною.

Висновки до другого розділу

Результати проведеного експерименту дозволяють зробити наступні висновки:

1. Аналіз даних емпіричних досліджень на констатувальному етапі показав, що емоційна сфера старших дошкільників розвинена недостатньо.

2. У процесі пошуку методів для розвитку емоційної сфери старших дошкільників було виявлено, що одним із дієвих засобів для розвитку емоційної чутливості, емпатії та емоційної саморегуляції старших дошкільників є український народний фольклор. Тому була впроваджена програма занять із використанням різних фольклорних жанрів у процес виховної та практичної діяльності групи дитячого садка, яка сприятиме розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку.

3. Підтверджений ефект застосування занять для розвитку емоційної сфери, а саме розвитку емпатії та покращення емоційного стану дітей старшого дошкільного віку. Результати дослідження показують, що більша кількість досліджуваних дітей ЕГ зазнали якісних змін у стандартних показниках цих явищ. У більшості дітей показники сформованості емпатії та емоційного стану мають значну позитивну динаміку, а їх характеристики відображаються у поведінці дітей.

4. Фольклорні жанри — казки, пісні, прислів'я, приказки, обрядові ігри - не лише передають морально-етичні та соціокультурні цінності, а й виконують функцію цілеспрямованого розвитку емоційної сфери дитини.

ВИСНОВКИ

Формування емоційної сфери особистості дитини - одне з ключових завдань сучасної дошкільної освіти. Розвиток емоційної сфери тісно пов'язаний з формуванням емоційної культури особистості. Такі важливі компоненти як емоційна чутливість, здатність до емпатії, саморегуляція закладаються саме у старшому дошкільному віці. Вони є передумовами успішної адаптації дитини до школи та подальшого життя.

Розгляд сучасної української наукової літератури показав зростаючий інтерес до вивчення народного фольклору як засобу виховання й розвитку дітей дошкільного віку, зокрема його психологічного впливу на емоційну сферу. Були проаналізовані теоретичні та методичні підходи до використання фольклорних жанрів (казка, пісня, прислів'я, ігровий фольклор) для емоційного розвитку дітей.

Після аналізу теоретичних засад розвитку емоційної сфери старших дошкільників, було проведено емпіричне дослідження, метою якого було оцінити вплив фольклорних засобів на формування емоційної чутливості, емпатії та навичок емоційної регуляції у дітей старшого дошкільного віку.

Результати дослідження показали позитивний вплив регулярного використання фольклорних творів (казок, пісень, прислів'їв, приказок, загадок тощо) та ігрових фольклорних практик на формування емоційних компетенцій дітей, підвищення їх емоційного стану та стабільності.

Проведене дослідження підтвердило припущення, що український народний фольклор є ефективним засобом емоційного розвитку старших дошкільників. Фольклорно-орієнтовні заняття потрібно інтегрувати у навчально-виховний процес дошкільного закладу з урахуванням індивідуальних особливостей дітей.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що ефективне використання українського народного фольклору у дошкільному навчанні потребує поєднання кількох педагогічних умов: створення сприятливого емоційного

середовища, організації колективної діяльності, готовності педагогів до системності в проведенні занять та їх методична підтримка, необхідності адаптації матеріалу до вікових і індивідуальних особливостей дітей. Дотримання цих умов сприятиме розвитку емоційної чутливості, емпатії та навичок емоційної регуляції у старших дошкільників, забезпечуючи гармонійний розвиток особистості дитини та її соціальної взаємодії.

Подальші наукові дослідження також можуть бути спрямовані на визначення ефективних методичних підходів до підготовки педагогів у сфері використання фольклору для розвитку емоційної сфери дітей. Це дозволить не лише оптимізувати освітній процес у закладах дошкільної освіти, але й сприятиме збереженню та передачі національної культурної спадщини наступним поколінням [27]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук А. М. Культура самовираження дитини та умови її формування у комунікативній діяльності. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: колективна монографія / укл.: О. Л. Кононко, Н. П. Пихтіна, С. І. Матвієнко, А. М. Аніщук, Л. В. Бобро, О. В. Лісовець; за заг. ред. О. Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С.87-120.
2. Баташева Н. І. Формування емоційної сфери соціально депривованих дошкільників із затримкою психічного розвитку: дис. канд. психол. наук 19.00.08. Київ, 2019. 323 с.
3. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник / А.М. Богуш, Н.В. Гавриш ; за ред. А.М. Богуш. - Вид. 2-ге, доповнене. - К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. -704 с.
4. Богуш А. М., Маліновська Н. В. Методика роботи з казкою. Методика розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку. Київ: Слово, 2022. С. 298-304.
5. Богуш А. М., Чебан К. С. Розвиток зв'язного мовлення дітей передшкільного віку засобами української народної казки. Педагогічний альманах. Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика: матеріали ІІ Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (04 листопада 2022 року). Вип. 2. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. 206 с. с. 11-16
6. Богуш А. Чинники розвитку особистості дитини в педагогічному вимірі Софії Русової. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського №1(108), 2016. с.11.
7. Богуш, А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підруч. для студ. вищ. навч. закл. ф-тів дошк. освіти. - Київ : Слово, 2010. - 304 с.

8. Богуш А.М, Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навч. посіб.- 2 -ге вид., переробл і допов. – К. :Вища шк., 2002. – 407 с.
9. Варій М.Й. Основи психології і педагогіки: *навч.пос. [для студ. вищ навч.закл]* М.Й Варій, В.Л. Ортинський – [2-ге вид.] – К.: Центр учбової літератури, 2009. - 376 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / Уклад і голов.ред. В.Т. Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007 - 1736 с.
11. Ватаманюк Г. П. Український дитячий фольклор як засіб мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / Г. П. Ватаманюк // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2016. – Вип. 7. – С. 99–100
12. Гуд Г.О. Емоційна сфера особистості: теоретико-методичний аспект. URL http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v14/i1/app_v14_i1.pdf (дата звернення 07.07.2025)
13. Гагарин М. Виховний потенціал українського фольклору щодо розвитку особистості, 2009. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/2393> (дата звернення 18.08.2025)
14. Демидова Ю. О. Розвиток емоційної сфери дітей дошкільного віку / Ю. О. Демидова // Актуальні проблеми науки та освіти : зб. матеріалів XXVI підсумкової наук.-практ. конф. викладачів МДУ, м. Київ, 22 лют. 2024 р. / за заг. ред. М. В. Трофименка. – Маріуполь : МДУ, 2024. – С. 230–232. (с.65-67)
15. Дубравська Д.М. Основи психології: Навч. Посібник.- Львів: Світ, 2001 – 280 с.
16. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2024. – 424 с.

17. Дуткевич Т. В. Дитяча розвивально-корекційна психологія (Теоретичний курс): Навчальний посібник. : КНТ, 2017. – 265 с.
18. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс. [текст] навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр учбової літератури, 2023. – 388 с.
19. Изард К. Психология эмоций. СПб., 2000. 344 с.
20. Журавльова Л., Кучеренко Т. Вплив усної народної творчості на формування культури мовлення дітей дошкільного віку. Витоки педагогічної майстерності. 2015. Випуск 16.
21. Кавиліна Г. К. Психологія емоційних станів та управління ними у дітей старшого дошкільного віку. Педагогічний альманах *«Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика»*: збірник матеріалів IV Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (5 листопада 2024 року). Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2024. Вип. IV. С. 238-244
22. Кириленко Т.С. «Емоційна сфера особистості: вектори вивчення». Вісник Київського національного університету. URL: <https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/issue/view/7> (дата звернення: 07.07.2025)
23. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2007. - 256 с.
24. Кисельова О. І. Малі жанри фольклору у виховній роботі з дошкільниками / О. І. Кисельова // Наука і освіта. – 2006. – № 5–6. – С. 128–132.
25. Кисельова О. І. Морально-етичне виховання старших дошкільників засобами українського фольклору: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. ~ 20 ~ К. Д. Ушинського. Одеса, 2009. 279 с.
26. Ковиліна В.Г., Ковригіна О.В. Методичні прийоми розвитку емоційної сфери старших дошкільників засобами українського народного

фольклору. *«Перспективи та інновації науки»* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») Випуск № 7(53) 2025 с. 1360

27. Ковиліна В.Г., Ковригіна О.В. Психологічний потенціал українського народного фольклору у розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку. *«Перспективи та інновації науки»* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») Випуск № 9 (55) 2025 с.1302 -1312

28. Компанець Н.М. Розвиток та формування емоційно-вольової сфери у дітей дошкільного віку: Науково-методичний посібник. – Київ: Актуальна освіта, 2023. – 42 с.

29. Кононко О. Цілісне світобачення як життєвий орієнтир та умови його ефективного формування. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник / Авт. кол-в: Кононко О.Л., Луценко В.О., Нечай С.П., Плохій З.П., Сидельникова О.Д., Старченко В.А., Терещенко О.П., Шелестова Л.В., Якименко Л.Ю. - К. : «Імекс-ЛТД». - 260 с.

30. Княжева І.А., Крижановська Ю.Є. Діяльнісний підхід до формування у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до явищ суспільного життя. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф (м. Одеса, 20-21 лютого 2025 р).* Одеса, 2025. С. 101–106.

31. Курчатова А. В.О. Сухомлинський про шанобливе ставлення до батька. Передшкільна освіта в педагогічному вимірі В.О. Сухомлинського : моногр. / Т.М. Степанова, О.С. Соколовська, О.С. Трифонова та ін.; за заг. ред. Т.М. Степанової. – К. : Видавничий дім «Слово», 2016. – 296 с. с.43-68.

32. Лазуренко О.О. Психологія емоцій: підручник / О.О. Лазуренко – К.: Книга-плюс -2018.- 262 с.

33. Лисенкова І. Аналіз проблеми розвитку емоційної сфери дітей у психолого-педагогічній літературі. *Психологічні науки.* 2018. № 1(9). С.39-45.

34. Лисенкова І. П. Детермінанти емоційного розвитку дітей з когнітивними порушеннями: дис. д-ра психол. наук.: 19.00.08. Київ, 2019. 447 с.
35. Максимова О. Формування успішної дитячої особистості засобами народної педагогіки // Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи: зб. наукових праць: в 2-х ч. / за заг. ред.: О.О. Максимової, М.А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2022. Ч.1. С. 83 – 87.
36. Мірошніченко В., Добровольська Г. Народознавство як невичерпне джерело розвитку особистості. Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України серія: педагогічні науки № 4 (23) 2 0 2 0. Педагогічні науки, с.251-263
37. Монке. О. С., Кушнір І. Культура поведінки старших дошкільників: поняття та складники. *Педагогічний альманах «Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика»*: збірник матеріалів III Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (3 листопада 2023 року). Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2023. Вип. III. С. 39-45.
38. Монке О.С. Українська література для дітей дошкільного віку/ Навчальний посібник/ - М-77. Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, 2009. – 334 с. С.14
39. Олійник О. М. Культивуація емоційної культури як ціннісної потреби дитини дошкільного віку / О. М. Олійник // *Інноватика у вихованні* : зб. наук. праць / упоряд. О. Б. Петренко ; редкол.: О. Б. Петренко, Т. С. Ціпан та ін. – Рівне, 2018. – Вип. 7, т. 2. – С. 239–247.
40. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : підручник. Київ: Академвидав, 2020. 432 с.
41. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навч. посіб. / Р.В. Павелків, О.П. Цигипало – К : «Центр учбової літератури», 2024. - 296 с.

42. Поніманська, Т. І. Дошкільна педагогіка : підручник. - Київ : Академвидав, 2015. - 464 с.
43. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001. 390 с.
44. Русова С. В оборону казки. Український фольклор: критичні матеріали : навч. посіб. для студентів і магістрантів ф-ту філол. та журналістики / МОН України ; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: Наталія Сивачук, Олександр Санівський, Оксана Циганок. — Умань : Візаві, 2023. - 416 с. с.347-350
45. Руснак І.Є. Український фольклор : навч. посіб. / І.Є. Руснак/ - 2-ге вид., стереотип. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 304 с.
46. Скорба Л.О. Проблема формування у дітей старшого дошкільного віку доброзичливого ставлення до однолітків засобами казок В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки № 9 (49), вересень 2017 с.402-405
47. Славіна Н.С. Психологічні особливості емоційно-почуттєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку: дис. канд. психол. наук.: 19.00.07. Київ, 2009. 224 с.
48. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. — К. ІЗМН, 1997. — 232 с.
49. Теорії емоцій URL <https://studentam.net.ua/content/view/10749/86/> (дата звернення 19.06.2025)
50. Терещенко Л.А., Карабаєва І.І. Психологічні особливості емоційної сфери дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, Том 10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Випуск 33. 2019. С. 214 – 234.
51. Трифонова О., Тесленко С. Формування виразності мовлення дітей передшкільного віку за рекомендаціями В. Сухомлинського. Передшкільна освіта в педагогічному вимірі В.О. Сухомлинського : моногр. / Т.М.

Степанова, О.С. Соколовська, О.С. Трифонова та ін.; за заг. ред. Т.М. Степанової. – К. : Видавничий дім «Слово», 2016. – 296 с. с.68-91

52. Трофаїла Н.Д. Теорія і практика підготовки майбутніх вихователів до емоційного розвитку дітей дошкільного віку : монографія / Трофаїла Наталія Дмитрівна; МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань: Візаві, 2019. – 175 с.

53. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні. // Вибрані пед. твори: в 2-х т. – К., 1983. Т.1. – 283с

54. Чебикін, О. Я. Емоційна сфера дітей та особливості її розвитку. - Одеса : ПНЦ АПН України, 2003. - 135 с.

55. Якименко Л.Ю. Формування в старшому дошкільному віці відповідальності як базової якості особистості: теоретичний аспект. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. — Кіровоград : Імекс-ЛТД. — 2013. — Вип. 17, кн. 2. — с. 498.

ДОДАТОК А**Анкета для вихователів дошкільних закладів**

Мета: з'ясувати особливості використання українського фольклору у розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку.

I. Загальні відомості

1. Ваш стаж педагогічної роботи:

☐ до 5 років ☐ 5–10 років ☐ понад 10 років

2. Чи маєте Ви спеціальну підготовку (курси, тренінги, семінари) з використання фольклору у вихованні дітей?

☐ Так ☐ Ні

II. Використання українського фольклору в роботі

3. Які жанри українського фольклору Ви найчастіше використовуєте у роботі зі старшими дошкільниками?

☐ Казки ☐ Прислів'я та приказки

☐ Народні пісні ☐ Колискові

☐ Загадки ☐ Лічилки

☐ Інше (вказіть): _____

4. З якою метою Ви найчастіше звертаєтесь до фольклорних творів?

☐ Розвиток мовлення

☐ Формування моральних уявлень

☐ Розвиток емоційної сфери (співпереживання, емпатії)

☐ Виховання патріотичних почуттів

☐ Інше: _____

5. Як часто Ви використовуєте фольклорні твори у своїй роботі?

☐ Щодня ☐ 2–3 рази на тиждень

☐ 1 раз на тиждень ☐ Рідше

III. Розвиток емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку

6. На Вашу думку, які фольклорні жанри найбільше сприяють розвитку емоційної чутливості у старших дошкільників?

7. Які зміни Ви спостерігаєте у дітей після систематичного використання фольклору (наприклад: стали емоційно відкритішими, уважнішими до інших, здатними до співпереживання)?

8. Які методи і прийоми Ви використовуєте для розвитку емоційної сфери дітей через фольклор?

- ☐ Бесіди після прочитання твору
- ☐ Інсценування казок
- ☐ Малювання за мотивами творів
- ☐ Обговорення моральних ситуацій
- ☐ Спів пісень, відтворення рухів
- ☐ Інше: _____

IV. Труднощі та потреби

9. З якими труднощами Ви стикаєтесь у використанні фольклорних творів для розвитку емоційної сфери дітей?

10. Які форми методичної підтримки були б для Вас корисними?

- ☐ Методичні рекомендації
- ☐ Збірники фольклорних матеріалів
- ☐ Семінари, тренінги
- ☐ Інше: _____

ДОДАТОК Б

**Програма занять «Фольклорні стежинки» із використанням
різних жанрів українського народного фольклору (20 занять)**

№ з/п	Заняття	Мета	Матеріали та обладнання	Тривалість	Примітка
1	Вивчення прислів'їв, приказок, загадок. 1. Знайомство, привітання. 2. Налаштування групи на уважний та спокійний лад. 3. Обговорення моральних понять та рис людини: хитрість, нещирість, скупість, недотримання слова тощо. 4. Вивчення прислів'їв, приказок, 5. Гра «Хто має такі риси?» (картинки з зображенням тварин). 6. Відгадування загадок. 7. Рефлексія.	Формувати моральні уявлення, застерігати дитину від таких серйозних моральних пороків і вад, як підступність, нещирість і хитрість; розвивати кмітливість.	Тексти прислів'їв, приказок. Не хвали сам себе... Що собі не мило, то й людям не зич; Краще не обіцяти, як слова не здержати; Не копай другому яму, бо сам у неї впадеш; Хитрощами довго не проживеш, Лінивий двічі ходить, скупий двічі платить, Поганому виду нема стиду; Не кажи «гоп», поки... Держи голову високо...	30 хв.	

2	Колективне виконання пісні «Вийшли в поле косарі». 1. Привітання. 2. Налаштування групи на уважний та спокійний лад. 3. Розповідь вихователя про працю косарів. 4. Розучування пісні. 5. Виконання пісні. 6. Рефлексія.	Познайомити дітей з поняттям «усна народна творчість», розвивати співочі навички, відчуття ритму, темпу, дихання; формувати інтерес до працьовитості, колективної взаємодії.	Аудіозапис пісні «Вийшли в поле косарі»; ілюстрації із зображенням косарів, снопів, поля. Українські народні інструменти (ложки, бубон, трикутник). Елементи народного одягу (стрічки, хусточки).	35 хв.	
3	Читання казки «Кривенька качечка» і обговорення емоційних станів героїв. 1. Привітання. 2. Налаштування групи на уважний та спокійний лад. 3. Читання епізодів казки. 4. Гра «Відтвори емоції героїв казки: качки, діда, баби тощо». 5. Рефлексія.	Ознайомити дітей із змістом казки; вчити розпізнавати й називати емоційні стани персонажів; розвивати емоційну чутливість, уміння співпереживати.	Ілюстрації до казки, картки із зображенням емоцій (радість, сум, страх, здивування, добро), аудіозапис спокійної музики.	30 хв.	
4	Інсценізація казкового сюжету	Виховувати любов до народних казок, сприяти розвитку	Ілюстрації до казки, маски	40 хв.	

	«Про Котика і Півника» 1. Привітання. 2. Налаштування групи на уважний та спокійний лад. 3. Пригадування сюжету казки за допомогою наглядних картинок. 3. Розподіл ролей серед дітей. 4. Розігрування епізодів казки. 5. Обговорення емоцій героїв. 6. Рефлексія.	емоційності, артистизму, виховувати почуття єдності в колективі.	(півник, котик, лисиця).		
5	Колективне виконання народної пісні «Подольночка» 1. Привітання. 2. Розповідь вихователя про весняні обряди. 3. Розучування тексту пісні. 4. Гра та виконання пісні. 5. Рефлексія	Розвиток музичного слуху, координації, відчуття ритму; формування уявлення про весняні обряди. Формувати почуття ніжності, співпереживання, залучення до колективного співу.	Аудіозапис пісні «Подольночка», український віночок.	25 хв.	
6	Вивчення мирилок, лічилок, забавлялок. 1. Привітання. 2. Розповідь вихователя про	Виховувати доброзичливість, розвивати мовлення, пам'ять, вміння грати за правилами.	Тексти мирилок, лічилок, забавлялок: Мир миром, пироги з сиром.	30 хв.	

	використання мирилок, лічилок, забавлялок. 3. Запитання до дітей: «Хто яку знає мирилку, лічилку?» 4. Вивчення нових мирилок, лічилок, забавлялок. 5. Завдання «Вимови мирилку, лічилку з різною інтонацією. (весела, сумна тощо)» 6. Рефлексія		Подружимося, подружимося. Летів горобець. Пробач мені! Котилася торба з високого горба. Пішла киця по водицю.		
7	Гра за народними мотивами: «Горю, горю, пень» (обрядова). 1. Привітання. 2. Розповідь вихователя про обряди. 3. Розучування правил гри. 4. Проведення гри. 5. Рефлексія: обговорення емоцій після гри: «Як ти почувався під час гри?», «Що найбільше сподобалося?»	Знайомити з обрядами та традиціями; розвивати дружність, почуття єдності в колективі.	Аудіозапис музичної композиції.	40 хв.	

8	Читання казки «Морозко» та обговорення емоційних станів героїв казки 1. Привітання 2. Налаштування групи на уважний та спокійний лад. 3. Читання епізодів казки. 4. Обговорення емоційних станів та рис героїв. 5. «Намалюй героя казки, хто найбільше сподобався»». 6. Рефлексія	Вчити розпізнавати й називати емоційні стани персонажів; розвивати емоційну чутливість, уміння співпереживати; виховувати доброту, чуйність, співчуття до інших.	Ілюстрації до казки «Морозко».	30 хв.	
9	Колективне виконання колискової «Ходить сон коло вікон» 1. Привітання. 2. Розповідь вихователя про колискові пісні. 3. Розучування колискової та спів пісні. 4. Завдання «Заспівай колискову у своїй інтонації» (емоційна саморегуляція)» 5. Рефлексія	Розвивати слухове сприйняття, емоційність, співочі навички, відчуття ритму, темпу, дихання;	Аудіозапис пісні «Ходить сон коло вікон». Ляльки з колисаннями.	35 хв.	

10	Вивчення скоромовок, чистомовок, примовок 1. Привітання. 2. Розучування скоромовок, чистомовок. 3.Інтонаційне змагання – «Хто веселіше/смішніше/ спокійніше вимовить скоромовку, чистомовку. 4. Завдання «Продовжи скоромовку» 5. Рефлексія	Удосконалювати вимову, розвивати пам'ять, дихання, дикцію, емоційну саморегуляцію.	Тексти скоромовок, чистомовок: Раз Варвара та Дем'ян посварилися за бур'ян. Наш Івашко... Антошку Їж по- трошку!	30 хв.	
11	Ігрова драматизація: гра «Ой єсть в лісі калина». 1. Привітання 2. Вихователь пояснює символіку калини як українського оберегу. 3. Розподіл ролей («калина», «дівчинка», «козаки») 4. Розучування правил гри. 5. Виконання пісні та рухів	Розвивати музичний слух, ритмічне відчуття, виразність співу. Сприяти розвитку емоційності, артистизму, вмінню грати за правилами.	Аудіозапис музичної композиції	40 хв.	

	6. Рефлексія				
12	Вивчення мирилок, лічилок, забавлялок, закличок 1. Привітання. 2. Розучування мирилок, лічилок, забавлялок. 3. Емоційне озвучення заклички - «скажи, ніби ти дуже просиш, сердито, весело, ніжно тощо». 4. Намалюй образ, до яких звертаються у закличках тощо. 5. Рефлексія	Розвивати мовлення, пам'ять, виховувати доброзичливість, вміння грати за правилами; стимулювати розвиток емоційного вираження через мову та мистецтво.	Тексти мирилок: Гойда, гойда, гойдаша. Ласочка, ласочка. Зайчику, зайчику.	30 хв.	
13	Колективне виконання народної пісні «Ходить гарбуз по городу» 1. Привітання. 2. Налаштування групи на уважний та спокійний лад. Розповідь вихователя про народні звичаї та народний гумор. 3. Розучування пісні 4. Розподіл ролей (гарбуз, огірки, диня тощо). 5. Виконання пісні.	Розвивати музичний слух, співочі навички, відчуття ритму, темпу, дихання; Формувати в дітей інтерес до української народної пісенної творчості; Сприяти розвитку емоційності, відчуття гумору, артистизму та вмінню співати в групі.	Аудіозапис пісні «Ходить гарбуз по городу»	35 хв.	

	6. Рефлексія				
14	Вивчення скоромовок, чистомовок, примовок 1. Привітання. 2. Розучування скоромовок, чистомовок, примовок. 3. Інтонаційне змагання - хто веселіше/смішніше/с покійніше вимовить скоромовку? 4. Гра «Продовжи скоромовку». 5. Рефлексія.	Удосконалювати вимову, розвивати пам'ять, дихання, дикцію, емоційну саморегуляцію.	«Бабин біб розцвів у дощ, буде бабі біб у борщ» «Петрик півника піймав, приповів, приголубив, прикусив і промовляв...»	30 хв.	
15	Інсценізація казкового сюжету «Лисичка та Журавель» 1. Привітання 2. Налаштування групи на уважний та спокійний лад 3. пригадування сюжету казки. 4. Розподіл ролей. 5. Інсценізація епізодів казки. 6. Обговорення емоцій героїв. 7. Рефлексія.	Сприяти розвитку емоційності, артистизму Удосконалювати вимову, розвивати пам'ять, дихання, дикцію, емоційну саморегуляцію	Ілюстрації до казки, маски лисиці та журавля.	40 хв.	

16	Вивчення прислів'їв та приказок, загадок 1. Привітання. 2. Розгляд поняття про доброту. 3. Вивчення прислів'їв та приказок. 4. Вправа «Закінчи прислів'я за змістом» (розвиток емоційного прогнозування). Діти кидають один одному м'ячик та пропонують продовжити прислів'я за змістом. 5. Відгадування загадок. Намалюй відгадку. 6. Рефлексія.	Удосконалювати вимову, розвивати пам'ять, дихання, дикцію, емоційну саморегуляцію формувати моральні уявлення про доброту та вчинки людини; розвивати кмітливість.	Тексти прислів'їв та приказок, загадок. Добра людина... Не слова красять людину, а... Хто людям добра бажає... Загадки: «По широким ріднім краю невидимкою літає», «Летить орлиця по синьому небу, крила розкрила – сонце закрила».	30 хв.	
17	Вивчення скоромовок, чистомовок, примовок 1. Привітання 2. Вивчення скоромовок, чистомовок, примовок 3. Повтори скоромовку сумно, весело, смішно.	Тренувати дикцію, удосконалювати вимову, розвивати пам'ять, дихання, дикцію, емоційну саморегуляцію.	Тексти скормовок: Гостювати йшла Стоніжка Антошку! Їж потрошку. Помовчи, язичку...	25 хв	

	4. Продовжи скоромовку, чистомовку. 5. Рефлексія				
18	Ігри за народними мотивами: гра- хоровод «А ми просо сіяли» 1. Привітання. 2. Розповідь вихователя про працю. 3. Розучування правил гри та розподіл ролей. 4. Виконання гри з емоційним фокусом (який настрій у героїв?). 5. Рефлексія	Виховувати любов до праці, вміння грати за правилами. Вчити розпізнавати й називати емоційні стани персонажів; розвивати емоційну чутливість.	Музична композиція.	40 хв	Варіант: діти виконують рухи «сіють», «жнуть», «молотять» , «віють». Вихователь пояснює: ця гра показує працю людей у полі й веселість після роботи.
19	Читання казки та обговорення емоційних станів героїв казки «Лисичка-сестричка та вовк-панібрат» 1. Привітання 2. Налаштування групи на уважний та спокійний лад 3. Читання та пригадування епізодів казки	Ознайомити дітей із змістом казки; вчити розпізнавати й називати емоційні стани персонажів; розвивати емоційну чутливість, вміння співпереживати. виховувати доброту, чуйність, співчуття до інших.		35 хв.	

	4. Гра «Емоції героїв»: відтвори емоції лисички, вовчика-панібрата. 5. Рефлексія				
20	Вивчення прислів'їв та приказок, загадок. 1. Привітання 2. Розгляд поняття про дружбу. 3. Вивчення прислів'їв та приказок 4. Гра «Назви по черзі прислів'я і приказку про дружбу». 5. Рефлексія	Формувати моральні уявлення про справжню дружбу; розвивати кмітливість. Удосконалювати вимову, розвивати пам'ять, дихання, дикцію, емоційну саморегуляцію	Аудиозапис веселої музики, м'яч. Тексти прислів'їв та приказок, загадок. Дружба – то найдорожчий скарб. Один у полі не воїн. Друга шукай, а найдеш — тримай	35 хв.	Діти кидають один одному м'яч та називають прислів'я і приказки.